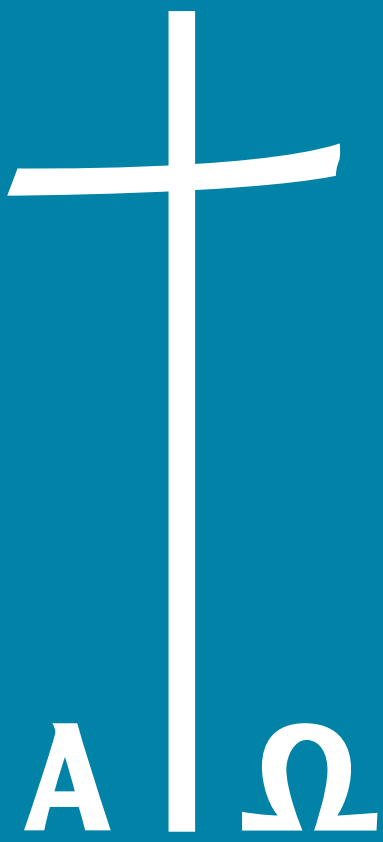

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 116. szám 2017. 4. szám

tartalom

igehirdetés

Pátkai Róbert: Karácsony a feltámadás fényében / **1**

tanulmányok

Ittzés János: Létezhet-e alulról jövő egyházi kritika?
Van-e létjogosultsága a civil kontrollnak teológiai kérdésekben? / **3**

Isó Gergely: Tárgyalások az egyház és az állam között 1957 őszén II. / **11**

Mezei Emese: A lutheránus ikonográfia kialakulása és emlékei a XVI. században.
„A feszület, mely itt áll, nem az én istenem, hanem csupán egy jel" / **29**

könyvismertetés

Ittzés János: Rendhagyó könyvismertetés / **35**

Id. Zászkaliczky Pál: Oros László: Felsőszeli és az Endreffyek / **39**

Tartalmi összesítők / **44**

keresztyén igazság **Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata**
Független evangélikus teológiai és kritikai lap
Új folyam 116. szám – 2017. 4. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya
A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittzés János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor
Olvasószerkesztő: Ittzés Dániel és Venásch Eszter
Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás
Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál
Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.
Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005
Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Pátkai Róbert

Karácsony a feltámadás fényében

[1]Vesszőszál hajt ki Isai törzsökéről, hajtás sarjad gyökereiről. [2]Az Úr lelke nyugszik rajta, a bölcsesség és értelem lelke, a tanács és erő lelke, az Úr ismeretének és félelmének lelke. [3]Az Úr félelme lesz a gyönyörűsége. Nem a látszat után ítél, és nem hallomás után dönt, [4]hanem igazságosan ítél a nincstelenek ügyében, és méltányosan dönt az ország szegényeinek dolgában. Megveri a földet szájának botjával, ajka leheletével megöli a bűnöst. [5]Igazság lesz derekának öve, csípőjének öve pedig a hűség. [6]Akkor majd a farkas a báránnyal lakik, a párduc a gödölyével hever, a borjú, az oroszlán és a hízott marha együtt lesznek, és egy kisfiú terelgeti őket. [7]A tehén a medvével legel, fiaik együtt heverésznek, az oroszlán pedig szalmát eszik, mint a marha. [8]A kisded a viperalyuknál játszadozik, és az alig elválasztott gyermek a mérgeskígyó fajzata felé nyújtja kezét. [9]Nem árt, és nem pusztít szent hegyemen senki, mert tele lesz a föld az Úr ismeretével, ahogyan a tengert víz borítja. (Ézsaiás 11,1–9)

Az Újtestamentum nem tesz említést arról, hogy a korai keresztyének megünnepelték volna Jézus Krisztus születését. Az evangéliumokban inkább arról olvasunk, hogy Jézus a halálára, nem pedig a születésére való emlékezést parancsolta meg tanítványainak. Továbbá a levelek egyikében sincs szó olyan, Krisztusban újjászületett emberekről, akik Istent szent fia születése révén dicsőítették volna.

A fiatal gyülekezetek hittudatában elsősorban a csodálatos feltámadás nyert visszhangot. Emellett persze aligha gondolhatunk arra, hogy az első keresztyének nem ismerték a betlehemi csecsemő történetét. Inkább az lehetett a helyzet, hogy gondolataik elsősorban a feltámadással voltak kapcsolatosak, és ebből a győzelmi tényből bizonyították a maguk hite, valamint hitvallástételük számára azt, hogy Jézus valóban az volt, akinek igényelte magát, tudniillik a Messiás. A halált és bűnt győzte le, aminek mindennapi következménye lehet a feltámadott Úr győzelmében való részvétel, a benne való hit és bizodalom által.

Jézus *a halálára, nem pedig a születésére való emlékezést parancsolta meg tanítványainak.*

Érthetőnek látszik az első keresztyének e magatartása, hiszen sokkal közelebb voltak hozzájuk a feltámadással kapcsolatos események, mint Jézus életének kezdeti történései. Nem is beszélve arról, hogy csak a megváltói mű végéről lehet érteni akár Jézus korábbi életét, akár pedig az ószövetségi próféciák Krisztusra mutatását. Azonban, miután hitük hordozója lett annak a felismerésnek, hogy a názáreti Jézus valóban Isten Krisztusa, figyelmük a názáreti e világba való érkezésére terelődött.

Jellemző példa lehet Lukács evangélista élete, aki miután pogány családból származott, minden bizonnyal a feltámadott Úr révén lett keresztyénné, nem pedig közvetlen elhívás által, mint például a tanítványok vagy Pál apostol. Mivel nem lehetett Jézus földi munkálkodásának tanúja,

ezért – amint írja – „pontosan utánajár[t]” Jézus élete történetének olyanoknál, akik „kezdettől fogva szemtanúi és szolgái voltak az igének” (Lk 1,2–3). Majdnem azt mondhatnánk, hogy Lukács életén keresztül a kor keresztyénségét mérhetjük. *Hiszi* az újra élő Krisztust, *de már kérdez* a Názáreti élete felől is.

Ha az ősegyház akár korábbi, akár viszonylag későbbi (Krisztus halála utáni 25-30 évvel, tehát 55–61) szakaszára tesszük a karácsonyi történet ismertté válását, annyi több mint bizonyos, hogy nagy örömmel fogadták a hívők, de *különösebb meglepődés nélkül*. Mert hiszen a már ismert szerető Isten arcát fedezték fel abban a csendes és alázatos világba jövésben, ahogyan Jézus született. Többen közülük ismerhették az ember Jézust, aki nem szégyellte az egyszerű munkát apja műhelyében, vállalta alázatosan az életirányító prédikáció visszahatását emberek részéről, tanítványai meg nem értését, végül a halált ellensége, az ember kezéből. Milyen nagyszerűen és pontosan illett a karácsony, az apró gyermek Jézus képe abba a történetbe, amelyet már nagypéntek és húsvét Jézusáról ismertek!

Az őskeresztyének lényegében visszafelé néztek a karácsony eseményére, nem úgy, mint mi, akik az ádventtel kezdődő ünnepkörön át jutunk el a böjti, húsvéti és pünkösdi időszakhoz. De csak néhány emberöltő kellett ahhoz, hogy karácsony tényét nagy örömmel ünnepeljék mint hitük központi tartalmát: *Isten értünk lett emberré!* Megértették, hogy bár időrendben az Újszövetség története a bölcsőnél kezdődik, de *számunkra a megértés mégis mindig a Jézus halálával és feltámadásával van adva*. Isten bűnbocsátó kegyelmét látó ember veszi igazán észre karácsony mondanivalóját: *Isten érted lett emberré!* Ezt a gondolatot fejezi ki látnoki vízióban Ézsaiás próféta textusunk első két versében: „Vesszőszál hajt ki Isai törzsökéről, hajtás sarjad gyökereiről. Az Úr lelke nyugszik rajta, a bölcsesség és értelem lelke, a tanács és erő lelke, az Úr ismeretének és félelmének lelke.” (Ézs 11,1–2).

számunkra *a megértés mégis mindig a Jézus halálával és feltámadásával van adva.*

A negyedik században Nagy Konstantin (aki különben a mostani angliai Yorkban született) rendelete a pogány napforduló ünnepét egyházi ünneppé nyilvánította, amelyen Jézus születésére emlékeztek. Azonban ettől az időtől kezdve, mivel már előnyt jelentett keresztyénnek lenni, kezdett erősen keveredni a pogány vigalom a keresztyén örvendezéssel. Ezért kell minden karácsonykor megfontoltan és mélyen nekünk is visszatekinteni karácsony igazi jellegére.

Az első karácsonykor az angyalok és a pásztorok békességet és jóakaratot hirdettek. Üzenetük harmonikus folytatása, – szimbolikus – beteljesedése Ézsaiás próféciájának (Ézs 11,6): „Akkor majd a farkas a báránnyal lakik, a párduc a gödölyével hever, a borjú, az oroszlán és a hízott marha együtt lesznek, és egy kisfiú terelgeti őket.” Ma nagyon disszonánsnak tetszhet ez a beszéd. Naivnak, „realitásokkal” nem számolónak. Mégis a mi teremtő, megváltó és gondviselő Istenünk ma is egy új – időt és teret átfogó – *realitást*, békességet hirdet és jóakaratot munkál. Tudja, hogy háborúval, félelemmel, gonddal, rettegéssel van tele az életünk. De a rémület és az elhagyatottság szűnik, oldódik, ha szívünkkel és értelmünkkel elfogadjuk: *Isten az emberközelítés és a szeretet legszebb példáját adta Jézus Urunk születésében.*

Ittzés János

Létezhet-e alulról jövő egyházi kritika? Van-e létjogosultsága a civil kontrollnak teológiai kérdésekben?[1]

Bevezetés: a kérdezés problémája – korkép és kórkép

Minden bizonnyal ma már csak az idősebb generációhoz tartozó lelkészeink emlékeznek arra az egykori gyakorlatra, hogy az OLMK választmánya által megfogalmazott, a helyi LMK-k számára kötelező témák címe után mindig következett egy eligazítás. Ennek minden esetben az volt a nem is leplezett feladata, hogy az elvileg kötelezővé tett teológiai irányvonalba, az uralkodó egyházpolitikai, sőt politikai szempontok csapásvonalába terelje a dolgozatkészítőket. Önkritikusan meg kell vallanunk, hogy ezek a sillabuszok a legtöbb esetben nem voltak hatástalanok. Vagy ha mégis, és valaki, bármily komoly és megalapozott módon is, de kritikusan viszonyult a témához és a téma kijelölőinek szándékához, annak mindig volt valamilyen – hol szelídebb, hol egészen durva – retorziója. Jó, hogy ez a gyakorlat már a múlté!

Most mégis hiányérzetemet kell megfogalmaznom, mert az a sejtésem, hogy a mai címünk az én gondolataimat egészen más irányba viszi, mint amit annak megfogalmazói elképzeltek. Ezért bizony most hasznát vettem volna egyfajta „segítő" pontosításnak! De ha sejtésem teljesen alaptalan, akkor megkövetem azokat, akik feladatunkat az előttünk lévő címmel határozták meg. Sajnos mai gyakorlatunkra nem jellemző, hogy mindig „a kályhától" kell elindulnunk, vagyis hogy az elvi teológiai tisztázásnak mindig meg kellene előznie mindenfajta állásfoglalásunkat, szabályalkotásunkat, a szolgálat jó rendjének megtartását célzó testületi határozatunkat. Ezért most nem azt érzem elsődleges feladatomnak, hogy azokról a kérdésekről beszéljek, amelyek körül mindig felforrósodik a levegő. Csak vázlatosan említek néhányat: vezetőink és testületeink kompetenciáinak, illetékességi és felelősségi köreinek kijelölése (az egyházközségitől kezdve egészen az országos szintig); gyülekezeti autonómia; demokrácia az egyházban; az aktív és passzív választójog kérdése; az egyes szolgálatok betöltéséhez szükséges alkalmasság megvizsgálása; a lelkészek hivatali fegyelmezettsége, szolgálati hűségük; az egyháztagság meghatározása; istentiszteleti rendünk elrendelésének joga és felelőssége; a liturgikus magatartásban és a liturgikus szövegek használatában észlelhető önkényesség… És még folytathatnánk tovább. És ha ezekben úgy alkotunk jogszabályokat, úgy hozunk határozatokat és döntéseket, hogy azokat nem alapozzuk meg elvi, teológiai munkával, akkor – *mutatis mutandis* – könnyen

Sajnos *mai gyakorlatunkra nem jellemző, hogy mindig „a kályhától" kell elindulnunk*

1 Előadás a Győr-Mosoni Evangélikus Egyházmegye LMK-ülésén, Bőny, 2017. május 10.

járhatunk úgy (hogy csak egy „izgalmas” példát említsek), ahogy az 1991 és 1997 közötti zsinat „elbánt” a püspöki jogkörrel. Ne legyen ugyanis kétsége senkinek sem afelől, hogy az akkori törvényeink megfogalmazásakor a zsinatot elsősorban nem a lutheránus ekkléziológia motiválta, hanem szinte kizárólag a rendszerváltás előtti diktatórikus egyházvezetés kiküszöbölésének a szándéka. S láthatjuk, mi történik akkor, ha a végletesen egyik irányba elhúzott ingát érzelmi indokokkal és rövidzárlatos retorziós szándékokkal – a lutheri teológia intencióinak figyelembe vétele nélkül – egyszerűen „elengedjük”.

És van itt még valami más is. Ugyanis nem mai témánk megfogalmazása kapcsán veszem észre először, hogy egyházunkban számtalan jele van a belülről fakadó szekularizációnak. Ezen azt a folyamatot értem, amelyről egy – a Luther Kiadónál 2013-ban megjelent – könyvben ezt olvashatjuk: „Ha az egyházak nem elégítik ki az embereknek a gondoskodás, a tudatossá válás, az értelmezés és az elmélyülés iránti igényét; *ha az emberek nem kaphatnak tőlük segítséget* kríziseik és személyes vágyaik, bizalmuk vagy kettősségeik, rossz tulajdonságaik és gyengeségeik megismeréséhez, *vagy támogatást, hogy a keresztény hit fogalmaiban gondolkodjanak* az élet kérdéseiről, akkor az egyházak hamarosan nem lesznek többek, mint érdekes történelmi és kulturális örökséget őrző vallásos szervezetek.” *(Kiemelés – I. J.)*[2]

egyházunkban *számtalan jele van a belülről fakadó szekularizációnak*

A kiemelt néhány szó tükrében lelepleződik tévedésünk. Hiszen egyházunkban szinte napiparancsként hangzik, hogy mivel a tradicionális egyházi nyelv fogalmai sokaknak már érthetetlenek, ki kell küszöbölni, a kortársak számára „könnyen emészthető” kifejezésekkel kell kiváltani őket. Ahelyett, hogy türelmesen tanítanánk és a maguk biblikus tartalmának megfelelően újra és újra (!) megmagyaráznánk a szekularizmus miatt sokak számára valóban nem vagy nehezen érthető szavakat, kifejezéseket, engedünk a könnyebbnek tűnő, de bűnös útra csábító (kényszerítő?) ötleteknek, javaslatoknak. (Hogyan értsem egyébként például az egyházi bábverseny előtt kiadott központi ukázt: el kell kerülni a „kegyelem” szó használatát?! Vagy esetleg be is kellene tiltani? – teszem hozzá.)

Ezek előrebocsátása után először lakonikus rövidséggel szeretnék válaszolni a mostani címünkben megfogalmazott kérdésekre, amelyeket – ha nem teológiai alapvetés nélkül kérdezünk – nem is lenne szabad így feltenni. Előbb jelzett fenntartásaim után talán érthető ez a szigorú ítéletem. Ezek után mondom: az első kérdésre (Létezhet-e alulról jövő egyházi kritika?) a válaszom: *teológiai kérdésekben nem!* A másodikra (Van-e létjogosultsága a civil kontrollnak teológiai kérdésekben?) pedig ez: *nincs!* Kérem, magyarázza meg nekem valaki, hogy mit jelent az „alulról” szó a magát a lutheri teológia bázisán állónak valló egyházban. És mi köze van a

2 Wikström, Owe: *A kápráztató sötétség.* Budapest, 2013, Luther Kiadó, 54. (Lásd *A belülről fakadó szekularizáció – kritikus szemmel* című fejezetet [50–54].)

civil[3] kontrollnak a teológiához? És egyáltalán, ki az egyházban a civil; miért kell ilyen félreértést okozó fogalmakat bevezetni az egyházi szóhasználatunkba? Vagy valóban tudatosan akarjuk kiszolgáltatni a ránk bízott szent ügyet és egyházunkat, gyülekezeteinket a korszellem korai özvegységet (Søren Kierkegaard) okozó nyomulásának? Vagy, s ez sem lenne kevésbé aggasztó, krisztológiai és ekkléziológiai tájékozódásunkban ennyire elbizonytalanodtunk? Vagy csak ennyire „korszerűek" akarunk lenni?

Talán sejtésem nem csal meg, és jól értem, hogy mi a kérdések mögötti szándék. De hogy, amennyiben csak lehetséges, elkerüljük a rövidzárlatos válaszadást, számba kell vennünk a lutheri teológia ekkléziológiai felismeréseit – különös tekintettel az ún. papi hivatalról vallott tanítására. Ha eközben jól ismert és teológiai gondolkodásunkban magától értődőnek tartott ismeretekkel hozakodom elő – ezért lelkésztestvéreim megértését kérem. Talán ebben az összefüggésben, a korszellem által megkísértett helyzetünkben is szabad a régi bölcsességre hivatkoznom: *repetitio est mater studiorum*.

Vagy *csak ennyire „korszerűek" akarunk lenni?*

Az atyák biblikus tanítása az egyetemes papságról és a lelkészi szolgálatról[4]

Közismert, hogy szemben a római katolikus és ortodox hagyománnyal, amely a papi hivatal kiemelt szerepét tanítja, a reformátori egyházak a hívők egyetemes papságát hangsúlyozzák. Ezzel a λαός (laosz) szó eredeti görög jelentését követték; ebből ered a mi laikus kifejezésünk. A *Septuagintában* a λαός Isten népét vagy Izráelt jelenti, az Újszövetségben pedig a Krisztushívők közösségét jelöli. Pál apostol Hóseás prófétát idézve így ír: „»Azt a népet, amely nem az én népem, hívom az én népemnek, és azt, amelyet nem szeretek, szeretett népemnek«"

3 „A **civil társadalom** egy olyan elméleti színtér, ahol az egyéni érdekek, célok és értékek megosztása kollektív módon történik, és ahol az egyes szervezetek az államtól, a családtól vagy a piactól elkülönülnek. A civil társadalom az állam és a piac intézményeinek háttérstruktúráin túl működő társadalom alapjait képező önkéntes szociális és polgári szervezetek és intézmények összességéből áll." (https://hu.wikipedia.org/wiki/Civil_t%C3%A1rsadalom [letöltve: 2017. szept. 10.]) „Civil a cserkész, civil a regnumos, civil a szentjánosbogaras, civil a MEKDSZ-es, civil a táncházas, civil a horgász, civil a természetjáró, civil a KALOT, civil a KALÁSZ, civil a Soli Deo Gloria református diákszövetség, az evangélikus Szélrózsa, civilek a sportolók és a sportszövetségek, a városvédők, a biciklisek, a vitorlázók, a hagyományőrzők, civilek a kórusok, civilek a kalapkészítők, civil a Magyar Pipaszövetség és civilek a falleológusok." (http://mandiner.hu/cikk/20140717_szilvay_gergely_ki_a_civil_es_kik_a_civilek [letöltve: 2017. szept. 10.])

4 Vö. Schwarz, Hans: *Der christliche Glaube aus lutherischer Perspektive.* Erlangen, 2010, Martin-Luther-Verlag, 194–200.

(Róm 9,25) Mindenki, aki Isten népéhez tartozik, az „laikus", a nép része. Rövidesen azonban ettől eltérően úgy értették, hogy a λαός a keresztyén gyülekezetet jelölte, megkülönböztetve a vezetőitől. Különösen is azoktól, akik az istentiszteleteken vezető szerepet vittek. Ez nem volt azonban valami abszolút újítás, mert már az újszövetségi időben a zsinagógai istentiszteleteken is ez volt a helyzet. Így a λαός már nem Isten egész népét, hanem csak a népet jelölte, azt a vezetőktől megkülönböztetve. Luther is hangsúlyozza ezt a különbséget: „Ha mindnyájan papok vagyunk is, mégsem prédikálhatunk, taníthatunk vagy kormányozhatunk mindnyájan. A sokaságból ki kell választani és meg kell különböztetni néhányakat, akiket ilyen hivatalra köteleznek. És az, akit erre kiválasztottak, már nemcsak a hivatal révén pap (ahogy a többiek azok), hanem a többiek szolgája. És ha az ilyen többé nem tud vagy nem akar prédikálni és szolgálni, akkor visszatér a többiek sokaságába, másra ruházza át szolgálatát, és akkor semmiben sem más, mint a többi keresztyén. Íme, így kell az igehirdetői hivatalt és szolgálatot megkülönböztetni a minden megkeresztelt keresztyén egyetemes papságától."[5]

„Ha *mindnyájan papok vagyunk is, mégsem prédikálhatunk, taníthatunk vagy kormányozhatunk mindnyájan."*

Luther szavainak fontos konzekvenciái vannak:

1. A lutheri értelmezés szerint a keresztyéneket nem lehet két osztályba sorolni, ahol az egyikbe azok tartoznának, akik a papi hivatalt birtokolják, a másikba pedig azok, akik csak laikusok. Hiszen minden keresztyéné a papi hivatal; megbízatásuk pedig az, hogy életfolytatásukkal és Isten igéjének hirdetésével papokként folytassák életüket.
2. A jó rend érdekében – hiszen nem mindenki tud prédikálni, tanítani és kormányozni – némelyek vezetői hivatalra vannak elhívva. Ez azonban nem valamilyen uralkodói megbízatás, hanem szolgálati megbízatás, hogy az igével és a szentségekkel szolgáljon a közösségben.
3. Ez a sajátos vezetői hivatal vagy inkább igehirdetői hivatal nem ruházza fel viselőjét holmi megkülönböztetett státusszal, hanem tisztán funkcionálisan kell érteni. Ha a szolgálatot az illető nem tudja tovább végezni, úgy visszatér egyetemes papságának korábbi helyzetébe.

Talán meglepődünk azon, hogy a római katolikus egyház is tud arról a papi hivatalról, amelyben mind a klerikusok, mind a laikusok részesednek: „A világi hívek apostolsága részesedés magának az Egyháznak üdvözítő küldetésében, melyre maga az Úr rendeli őket a keresztséggel és a bérmálással. […]

E kivétel nélkül minden Krisztus-hívőt érintő apostolságon kívül más módokon is bevonhatók a világi hívek közvetlenebb együttműködésre a hierarchia apostoli munkájába".[6] E szerint *elvi-*

5 Luther, Martin: 6. Predigt über den 110. Psalm (9. Juni 1535). In *D. Martin Luthers Werke. Schriften.* 41. köt. Weimar, 1910, Hermann Böhlaus Nachfolger, 210, 14–25.

6 *A II. Vatikáni Zsinat LUMEN GENTIUM kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházról* 4,33 (http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3 [letöltve: 2017. szept. 8.]).

leg a laikusok semmilyen területen nincsenek kizárva az egyházban az együttmunkálkodásból. Mindenesetre a II. vatikáni zsinat tanít arról a különleges hivatalról is, amely „nemcsak fokozatilag, hanem lényegileg”[7] különbözik a hívők egyetemes papságától. Összeegyeztethető-e a papi hivatalnak ez az értelmezése és az egyetemes papság lutheri felfogása? Ezenfelül azt is látnunk kell, hogy szemben a középkori helyzettel, amikor csak papok és laikusok voltak az egyházban, sok önkéntes és főállású munkatárs szolgál az egyházban, és ők mindnyájan valamiképp részesednek az egy szolgálatban. Ha erről gondolkodunk, érdemes a lutheránus teológus Ulrich Kühnnek a vezetésről írott szavaira figyelnünk: „A vezetés szolgálata nemcsak a páli karizma-listákban kerül elő, hanem a páli gyülekezetekben mindenekelőtt maga az apostol gyakorolja azt. Csak akkor érthetjük meg a szolgálatok és hivatalok egymáshoz való viszonyát a páli gyülekezetekben, ha magának az apostolnak ezt a vezető funkcióját is figyelembe vesszük. […] Szociológiai szempontok is indokolják, hogy a sajátos vezetői szolgálatot a gyülekezetért hordozott végső felelősségként értelmezzük. És annak, aki ebben a sajátos szolgálatban áll, nincs fenntartva az evangélium hirdetése […], sokkal inkább úgy írhatnánk le a feladatát, hogy szolgálatával ösztönzi, koordinálja és integrálja az igehirdetésért való munkálkodást. Az ilyen vezetői szolgálat lelki szolgálat, amely az igeszolgálat gyakorlatáért fáradozik, és elsődlegesen nem technikai »menedzsment«. […] A gyülekezet lelki vezetése szolgálatának centrumában mindig ott van a közösség egységének szolgálata is. Ez érvényes a mindenkori helyi gyülekezetre éppúgy, mint az egyes gyülekezetek regionális és összegyházi közösségére [gesamtkirchliche Gemeinschaft].”[8]

A vezetői hivatal funkciójára való utalással a lutheri hangsúly összeegyeztethető lenne a római katolikussal, amely ennek a hivatalnak az egyetemes papsággal szembeni lényegi különbségét hangsúlyozza. Ennek a sajátos vezetői hivatalnak van újtestamentumi előképe; és szükséges is, hogy az egyház ne szakadjon szét egymástól független vagy csak egymáshoz lazán kapcsolódó gyülekezetekre. Azoknál a keresztyén közösségeknél, amelyek szinte kizárólag a Krisztussal való közvetlen kapcsolatot értékelik, és kevésbé figyelnek az egy Krisztus-test földi valóságára (1Kor 12,12–20), különösen is fennáll ez a veszély (pl. a baptista és a pünkösdi közösségek – de bizonyos értelemben részben ide vehetjük az ún. zsinatpresbiteri egyházmodell szerint szerveződőket is).

Ennek *a sajátos vezetői hivatalnak van újtestamentumi előképe*

Ezenfelül nem feledkezhetünk meg arról, hogy Philipp Melanchthon az ágostai hitvallás apológiájában elveti az áldozó papságot, de nem veti el a hivatal rendfunkcióját. Így olvassuk (13,11): „Ha ellenben a papi rendet az ige szolgálatára értik, akkor nem vonakodunk a papi ren-

7 *Lumen gentium…* (5. jz.), 4,10.

8 Kühn, Ulrich: *Kirche*. Gütersloh, 1990, Gütersloher Verlagshaus, 193. /Handbuch Systematischer Theologie, 10./

det szentségnek nevezni."[9] A lutheránus tradíció az ordinációt szorosabb értelemben nem sorolja a szentségek közé, de a szentségfogalom ordinációra való alkalmazását „alapjában nem veti el".[10] Egyrészt ezt a hivatalt Isten alapította, másrészt pedig erre a hivatalra kiküldik viselőit. Így beszél az ágostai hitvallás 5. cikke arról, hogy „Isten … rendelte az evangéliumhirdetésnek és szentségkiosztásnak szolgálatát…"[11] Az evangélium hirdetésének és a szentségek kiszolgáltatásának hivatala, tehát a gyülekezet vagy az egész egyház vezetése, bizonyos értelemben sajátos státuszú az egyházban az összes többi hivatal és szolgálat között.

A sajátos vezetői hivatalra történő ordináció mégsem valami kiegészítő vagy elkülönítő szertartás. Egyes emberek meghatározott feladatra való megbízásának analógiájára értjük – ahogy az a gyülekezetben kialakult. Tehát nem állíthatjuk szembe a laikusokat a klérussal, vagy fordítva. Ezért ír így Pál apostol: „Mert ahogyan egy testnek sok tagja van, de nem minden tagnak ugyanaz a feladata, úgy sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként pedig egymásnak tagjai. Mert a nekünk adott kegyelem szerint különböző ajándékaink vannak" (Róm 12,4–6). Minden keresztyén ugyanazon egy közösséghez tartozik. De különféle kegyelmi ajándékaik vannak, és azért tartoznak felelősséggel, hogy azokat helyesen használják. A laikusok nem állnak versenyben a klérussal, de nem is holmi pótklerikusok, ha hiányoznak a klerikusok. Együtt munkálkodnak velük, és kölcsönösen támogatják egymást. A laikusoknak általában van világi hivatásuk, és nem részesültek külön teológiai képzésben – szabadidejük és teológiai felkészültségük korlátozott. Ezért nem is lehet terhelni őket olyan feladatokkal, kihívásokkal, amelyek teljesítése csak a teljes kiképzésben részesült és főállású klerikusoktól várható el. A laikusok nem klerikusminiatúrák, hanem keresztyének, akiknek az a fő feladata, hogy életükkel tanúskodjanak hitükről egy nem keresztyén világban. Ebben sokszor hatékonyabbak mint a klerikusok, mert szolgálatukért általában nem kapnak fizetést. A klerikusokról könnyen úgy vélekedhetnek (és vélekednek is) az emberek, hogy csak azért végzik szolgálatukat, mert fizetést kapnak érte. Ez különösen is fennáll akkor, ha klerikusok csak akkor vesznek részt az istentiszteleteken, ha valamilyen funkciójuk, feladatuk van. Ezzel akarva-akaratlan azt juttatják kifejezésre, hogy ők csak a fizetett tevékenységükért illetékesek, de ha jelenlétükért vagy közreműködésükért nem honorálják őket, akkor nem.

A laikusok *nem állnak versenyben a klérussal, de nem is holmi pótklerikusok*

A lelkészekre, igehirdetőkre nézve vissza kell utasítanunk azt az elképzelést, hogy őket a gyülekezet azoknak a szolgálatoknak a végzésére alkalmazta, amelyeket mások nem akarnak ellátni. Jóllehet a lelkészek a gyülekezetben meghatározott szolgálatra vannak elhívva, és többnyire a gyülekezet által történik ez, de szolgálatukban végső soron nem a gyülekezetnek

9 Wiczián D. ford. Apológia, az ágostai hitvallás védőirata. In *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai.* 1. köt. Budapest, 1957, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 223.

10 Kühn: *Kirche…* (7. jz.)

11 Nagy Gy. ford. In *Konkordia könyv…* (8. jz.), 23.

felelősek, és nem is általuk vannak szolgálatba állítva, hanem egyedül Uruknak, Jézus Krisztusnak tartoznak számadással, akinek szolgálatában állnak. Az ágostai hitvallás 5. cikkében ez áll: „Isten azért rendelte az evangéliumhirdetésnek és szentségkiosztásnak szolgálatát, hogy erre a hitre eljussunk. Mert az igén és szentségeken mint közvetítő eszközökön keresztül kapjuk a Szentlélek ajándékát. Ő támaszt hitet – ahol és amikor Istennek tetszik – azokban, akik hallják az evangéliumot…”[12] Az igehirdető fő feladata tehát az evangélium hirdetése és a szentségek kiszolgáltatása. Az, hogy sok protestáns egyházban az igehirdetés szolgálatát azok is elláthatják, akiknek nincs megfelelő teológiai képzettségük, csak a szentségek kiszolgáltatása, elsősorban az úrvacsorai szolgálat van ordinált lelkészekhez kötve, ellentmond az ágostai hitvallásnak. Az ige és a szentség egyenértékű, és az Úristen által alapított hivatalban állók hivatottak azzal szolgálni. Itt is tartanunk kell magunkat az ágostai hitvalláshoz, ahol a 16. cikkben ezt tanuljuk: „Az egyházi rendről azt tanítják, hogy nyilvánosan senki más se tanítson, és szolgáltassa ki a szentségeket az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak.”[13] Ha elszakítjuk az igét és a szentséget egymástól, fennáll annak veszélye, hogy a szentségnek különös, kiemelt jelentőséget, méltóságot tulajdonítunk, s ezért az azzal való szolgálatot csak egyes különös személyek végezhetik, miközben az ige mindenki számára hozzáférhető. Az igehirdetés éppen olyan fontos, mint a szentség kiszolgáltatásának szolgálata.

egyedül *Uruknak, Jézus Krisztusnak tartoznak számadással, akinek szolgálatában állnak.*

Az egyháztagság kérdése

Mielőtt az „alulról” és a „civil kontroll” kérdésében néhány összegző gondolatot megfogalmazunk, még egy témát meg kell említenem. Mert miközben az atyák tanítására figyelve gondolatmenetünk, válaszkeresésünk számára megtaláltuk az egyik pillért, de a másikkal nem törődünk, kudarcra vagyunk ítélve. Mert ha az egyházról, Krisztus testéről, és benne feladatainkról, szolgálatunkról és a ránk bízottakért hordozott, átruházhatatlan felelősségünkről gondolkodunk, nem tehetjük meg, hogy a sokak számára oly megnyerő nagyvonalúsággal, naponta magasztalt „evangélikus engedékenységgel” beérjük. Ezért a címben szereplő kérdések előtt fel kellett volna tennünk azt a kérdést, hogy egyáltalán ki van benn? Benn, tudniillik az egyházban. S mivel többszörös tapasztalatom szerint sokak számára nyugtalanító, sőt egyenesen ijesztő az, amit hitem szerint erre a kérdésre válaszolnunk kell/kellene, ezért – éppen úgy, mint az elmúlt néhány évben mindig, ha ez került szóba – Prőhle professzor tekintélyére hivatkozom, és szavait idézem: „Az Ágostai hitvallásnak az a közismert cikke, amely azt mondja, hogy *»az egyház a szentek gyülekezete, melyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket*

12 Nagy Gy. ford. In *Konkordia könyv…* (9. jz.), 23.

13 Nagy Gy. ford. In *Konkordia könyv…* (9. jz.), 23.

helyesen szolgáltatják ki«, nyilván azt is magában foglalja, hogy csak ott van egyház ill. gyülekezet, ahol van igazi istentisztelet is, amely az ige tiszta hirdetéséből és a szentségek helyes kiszolgáltatásából áll. De meg is lehet fordítani: *aki nem él benne az ilyen istentiszteletben, az nem él benne a gyülekezetben, s nem is él benne az egyházban.* Olyan tételek ezek, amelyekre érdemes felfigyelnünk!"[14] *(Kiemelés – I. J.)*

Summa

Ezek után néhány tételben próbálom megindokolni a bevezetőben mondott sommás állításaimat.

1. A Szentírás bizonyságtétele szerint az egyház Krisztus teste, mi pedig testének tagjai vagyunk. (1Kor 12,27)
2. A Krisztus-test tagjává az ige és a szentségek szentelnek bennünket. És ez a tagság csak ezek által marad meg, hiszen általuk ajándékozza meg az övéit a Szentlélek Úristen a hit kegyelmi ajándékával.
3. A Krisztus-testben csak egyfajta „fenn és lenn", „alul és fölül" kapcsolat van. Mégpedig a Főnek és a tagoknak viszonyában. A tagok között nincs ilyen különbség.
4. A tagok egyenrangúak, közöttük hierarchikus különbség nincs. Különbség van azonban kegyelmi ajándékaikban, elhívásukban, a Krisztus-test szolgálatára kapott mandátumukban.
5. Aki az egyház tagja (lásd a 2. pontot), az a neki adott hit és kegyelem mértéke szerint szolgálatra van elhívva. A közöttük lévő kommunikációnak – a méltatásnak, a testvéri intésnek és a kiigazításnak is – a Krisztus-test építését kell szolgálnia. „»[… A]mi pedig túlmegy ezen, az a gonosztól van.«" (Mt 5,37)
6. „»Vigyázzatok, hogy meg ne tévesszen valaki titeket.«" (Mk 13,5) „Senki meg ne tévesszen titeket üres beszédével, hiszen éppen ezekért sújtja Isten haragja az engedetlenség fiait." (Ef 5,6)
7. „Aki pedig mindent megtehet sokkal bőségesebben, mint ahogy mi kérjük vagy gondoljuk, a bennünk munkálkodó erő szerint: azé a dicsőség az egyházban Krisztus Jézus által nemzedékről nemzedékre, örökkön örökké. Ámen." (Ef 3,20–21)

Meggyőződésem, hogy – amint a bevezetőben hangsúlyoztam is – az elvi teológiai tisztázás mindennél előbbre való. Erre tettem kísérletet az eddigiekben. Innen indulva fogalmazhatjuk meg az egyházhoz illő fontos, mindennapi gyakorlatunkat érintő kérdéseinket, és kereshetjük szolgálatunk napi küzdelmeiben az eligazító válaszokat. Tegyük most ezt közösen!

---

14 Prőhle Károly: A lutheri reformáció ajándéka az evangélikus istentisztelet. In uő: *Hitből élünk.*, Budapest, 2011, magánkiadás, 87.

Isó Gergely

Tárgyalások az egyház és az állam között 1957 őszén II.

Ahogy a Keresztyén Igazság őszi számában láthattuk, az 1956-os szabadságharc után hatalmát szilárdítgató pártállami diktatúra 1957 késő nyarán–kora őszén elérkezettnek találta az időt arra, hogy az evangélikus egyházban is visszaállítsa totális kontrollját. Az 1956 októberében félreállt vörös egyházi rezsim egyik emberét, Grünvalszky Károly józsefvárosi lelkészt és korábbi egyetemes főtitkárt bízták meg azzal, hogy állítsa össze azt a tervezetet, amely az államhatalom érdekeit leginkább kiszolgáló javaslatot tesz az egyházi tisztviselők személyi összetételének átalakítására. Ezzel egyidőben egyre nagyobb nyomást helyeztek az Ordass Lajos-féle egyházvezetésre azáltal, hogy állam- és párthű politikai nyilatkozattételek sorát próbálták kicsikarni mind az Evangélikus Élet hasábjain, mind más egyházi fórumokon, több lelkészt letartóztattak az „ellenforradalomban" való részvétel gyanújával, s a különböző kisebb állami–egyházi egyeztetéseken egyre gyakoribbá vált az egyházzal szemben tanúsított őrmester-stílus. Ezeket a problémákat Ordass püspök sem hagyhatta szó nélkül, így 1957. október végén beadványt intézett Horváth Jánoshoz, az Állami Egyházügyi Hivatal[1] elnökéhez, amelyben az egyházat ért sérelmek és törvénytelenségek mihamarabbi megoldását, megszüntetését sürgeti. A növekvő feszültség végül Ordass és az államhatalom közötti végleges szakításba torkolló tárgyalássorozathoz vezetett.

egyre *nagyobb nyomást helyeztek az Ordass Lajos-féle egyházvezetésre*

Ordass püspök a beadványára körülbelül két héttel később kapott választ. November 8-án Horváth János, az egyházügyi hivatal elnöke fölhívta őt telefonon, s megkérte, hogy 11-én hétfőn délután 3 órakor keresse föl őt az irodájában, hogy megbeszéljék mindazt, amiről az egyház és az állam képviselőinek tárgyalniuk kell. Ordass ekkor értesült először hivatalosan arról, hogy az állam tárgyalásokat akar. Szóbeszédből, és saját – sajnos ismeretlen – forrásaiból persze már hallotta hírét, hogy ilyesmi készül, sőt, fülébe jutott Grünvalszky beadványának híre is,[2] továbbá az is,[3] hogy az állam Ordass háta mö-

az állam *Ordass háta mögött már megkezdte a szervezkedést*

1 Megjegyzés: az intézmény hivatalos neve ekkor: Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala. Ld. a cikk első részének 2. számú lábjegyzetét.

2 Ld. *Ordass Lajos naplója,* 1957. okt. 6.!

3 *Ordass Lajos naplója,* 1957. okt. 6.!

gött már megkezdte a szervezkedést az egyházi bizottság összeállítására (például Grünvalszkyn keresztül tudatták Mekis Ádám kelet-békési esperessel, hogy a tárgyalásokra őt is elvárják).[4]

A kért időpontban Ordass bement az egyházügyi hivatalba, ahol Horváth az alábbi tárgyalási rendet terjesztette a püspök elé:

I. Az állam és egyház viszonya és politikai vonatkozásai
II. Személyi kérdések fölülvizsgálata
III. A sajtó kérdése
    a. Általában
    b. Jövőbeni működése
IV. Egyház nemzetközi kapcsolatai
V. Kapcsolat a magyar ökumenével

Ordass és Horváth viszonylag gyorsan megegyeztek ebben a tárgyalási rendben.[5] Ez a napirend ugyan formailag módosult a későbbiekben (a sajtótevékenységet végül nem külön pontban tárgyalták, hanem bevették az első pont alá), de lényegi változtatások nem történtek.

Komolyabb vitát váltott ki azonban köztük annak a kérdése, hogy kikből álljon az egyházi delegáció. Már itt, ennek meghatározása majdnem a tárgyalások megrekedését hozta. Ordass ragaszkodott hozzá, hogy egyházi részről csak olyanok vegyenek részt, akik valamely fontos pozíciót töltenek be. Ennél fogva: a két püspök, az északi kerületi felügyelő,[6] és esetleg a két püspökhelyettes. Személy szerint tehát: Ordass Lajos, Túróczy Zoltán, Mády Zoltán, Zászkaliczky Pál és Szabó József. Horváth ehelyett egy egész csokor nevet javasolt, amelyben a „haladó" evangélikus lelkészek „rehabilitálandó" csoportjából (ez a kifejezés Grünvalszky beadványából származott) is jelentős számban kerültek volna be az egyházi bizottságba. Úgymint: Ordasson kívül Pálfy Miklós,[7] Vető Lajos, Mekis Ádám, Grünvalszky Károly, Keken András, Nagy Gyula és Szabó József. Ordass, arra hivatkozott, hogy Pálfy, Vető, Mekis és Grünvalszky semmilyen felelős

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel.

5 Ez a sorrend tulajdonképpen híven követi Grünvalszky Károly beadványának fölépítését.

6 Az egyetlen magas beosztású vörös egyházi tisztviselő, aki az 1956-os szabadságharc alatt nem mondott le Darvas József volt, a Déli Egyházkerület felügyelője. A lemondásra 1956 végén ugyan ígéretet tett, de végül nem tette meg, felügyelői feladatait azonban többé nem látta el. Minthogy törvénytelenül került annak idején a felügyelői székbe, Ordass nem volt hajlandó őt egyházi részről a tárgyalásokra meghívni, ezért javasolja kizárólag az Északi Egyházkerület felügyelőjét.

7 Pálfy Miklós az evangélikus teológia élén állt dékánként a Rákosi-kor alatt, törvénytelenül hosszú ideig, a forradalom napjaiban azonban leváltották. Saját bevallása szerint, a tárgyalás előtt néhány nappal Horváth János fölkereste őt telefonon és megkérdezte, hogy mi a véleménye a jelenlegi egyházi helyzetről. Miután Pálfy kifejtette, hogy szerinte minden, ami 1956 októbere óta történt, törvénytelen, Horváth meghívta őt is

vezetői pozíciót nem töltenek be, ezért szó sem lehet róluk. Ordass részéről a felelős vezetői pozíció hiánya csak hivatkozási alap volt. Álláspontjához hozzájárult az is – minthogy ezeket az embereket az egyház ügye elárulóinak tartotta, akik kártékonyak az egyházra nézve –, hogy attól félt, egyáltalán nem alaptalanul, hogy ezekkel az emberekkel nem tud közös véleménnyel föllépni, sőt őt magát fogják a tárgyalások során támadni.[8] Szabó Józsefet is csak abban az esetben volt hajlandó a püspök elfogadni, ha mellette meghívhatja Zászkaliczky Pált is, hogy ily módon mindkét püspökhelyettes jelen legyen. Nagy Gyulát, mint a teológia dékánját, Keken Andrást pedig mint az egyházegyetem egyházi főjegyzőjét hajlandó volt bevenni az egyházi delegációba.

ezeket *az embereket az egyház ügye elárulóinak tartotta,*

Horváth határozottan elzárkózott az elől, hogy Zászkaliczky részt vehessen a tárgyalásokon. Ezt azzal indokolta Ordassnak, hogy megmutatta neki azt az 1956-os szabadságharc napjaiban fölvett jegyzőkönyvet, amelyben a fóti népgyűlés levezetőjeként Zászkaliczky Pál elnökölt.[9] Mády Zoltán felügyelő ellen pedig az volt a hivatalos kifogás, hogy az állam „pap-jellegű”[10] emberekkel akar tárgyalni.

Minthogy sehogy sem tudtak dűlőre jutni, mert Horváth föltétlen ragaszkodott a „haladó” lelkészek részvételéhez, Ordass pedig határozottan elutasította ezt, végül Horváth kijelentette, hogy felőle összeállhat az egyházi bizottság Ordassból, Túróczyból, Kekenből és Nagyból,[11] de akkor ő állami részről meghívja az összes többit. Ez ellen Ordass tiltakozott, mire Horváth kijelentette, hogy az államnak joga van azt meghívni a maga részéről, akit akar. Ez a kettős mérce – miszerint az állam akárkit meghívhat, az egyház viszont csak azt, akit az állam megenged neki – már itt a legelején jelezte, hogy nem egyenrangú felek tárgyalásáról lesz szó. Ordass ezután már csak annyit tehetett,

az államnak *joga van azt meghívni a maga részéről, akit akar.*

a tárgyalásokra (ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 3. doboz: Vilmos Vajta Correspondence and Documents III. 1955-1959).

8 Önéletrajzában Ordass erről így ír: „Leghatározottabban elzárkóztam az elől, hogy a bizottságba olyan embereket vegyek föl, akiknek jelenlétét senki előtt elfogadható módon megindokolni nem tudom és azt is kifejezésre jutattam, hogy nem vihetek magammal olyan embereket, akik a tárgyalások folyamán esetleg megtámadják azt az álláspontot, melyet az egyház nevében képviselni szándékozom” (Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás).* Bern, 1987, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 706.).

9 Ld. a cikk első részének 56. lábjegyzetét!

10 MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel.

11 Tulajdonképpen ez a névsor azt jelenti, hogy Ordass eredeti tervéből egyedül Túróczy neve kerülhetett föl a végleges listára.

hogy kijelentette, hogy a tárgyalások jegyzőkönyvébe majd föltétlen jegyezzék föl, hogy azok, akiket az állam meghívott, nem az egyházat képviselik.[12]

Ezután az előzetes egyeztetés után, másnap, 12-én kedden délelőtt 10-kor végre megkezdődtek a tárgyalások[13] az egyházügyi hivatalban.[14] Az egyház részéről az előző nap megbeszéltek szerint Ordass, Túróczy, Keken és Nagy jelent meg.[15] Az államot Horváth János, Miklós Imre és Grnák Károly[16] képviselte, az állam által behívott „haladó" egyháziak pedig Pálfy Miklós, Grünvalszky Károly és Mekis Ádám voltak. Továbbá Szabó József, aki inkább Ordassékhoz húzott. Vető Lajost tehát mégsem hívták meg – egyelőre.

Ezen az első napon csak az első pont tárgyalásáig jutottak: állam és egyház viszonya, ennek politikai vonatkozásai és a sajtótevékenység. Horváth János egy hosszú szónoklattal kezdte az ülést, amelyben kifejtette, hogy az állam mennyi mindent tett meg eddig is az egyházért: biztosítja a vallásszabadságot, a szabad egyházi életet, az egyházat anyagilag is támogatja, elősegíti a hitoktatást, stb. Ezt a jóindulatot és támogatást az evangélikus egyház nem viszonozza megfelelőképpen. Az egyháznak nem pusztán tudomásul kell vennie, hogy egy szocialista berendezkedésű államban működik, hanem aktívan, politikailag is támogatnia kell a hívek előtt. A politikai passzivitás nem megengedhető.

Horváth János *egy hosszú szónoklattal kezdte az ülést,*

12 A jegyzőkönyveket lapozgatva láthatjuk, hogy végül ez sem történt meg: az egyházi delegáció alá írták be a „haladók" nevét is.

13 A tárgyalásokról négy különböző helyen is olvashatunk beszámolót. Az egyik természetesen Ordass Lajos naplója, a másik Ordass önéletrajza, a harmadik Ordassnak a tárgyalásokról készített pro memoriái, a negyedik pedig az egyházügyi hivatal által készített szó szerinti jegyzőkönyv. Ez utóbbi két forrás árulja el a legtöbb részletet a tárgyalások menetéről, míg a napló és az önéletrajz Ordass benyomásairól, érzelmeiről nyújt képet.
A pro memoria levéltári föllelhetősége: MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel. Az első tárgyalási nap: 2–6. oldal.
Az állami jegyzőkönyv levéltári föllelhetősége: MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról. Az első tárgyalási nap: 1–14. oldal.

14 *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 13. Ez helyileg az V. kerületi Szalay utca 10–14-et jelentette, a Művelődésügyi Minisztérium épületét (ld. Soós Viktor Attila: *Az állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig.* In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet.* Budapest 2010. 224.).

15 Az egyházi delegáció közvetlen a tárgyalás előtt az Üllői úti székházban is összegyűlt egyeztetés végett (ld. *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 13.)

16 Minthogy Grnák a tárgyalások során nagyon kevésszer, pusztán az utolsó tárgyalási napon, november 26-án szólalt meg, ezért valószínű, hogy ő készítette, gyorsírásos jegyzetekből, a szó szerinti jegyzőkönyvet.

Egyébként pedig – hangzott a burkolt fenyegetés –, ha Keken András cikket írhatott az Evangélikus Életben 1956. november 4-én „Együtt az ország népével” címen, ezáltal támogatva az ellenforradalmat, akkor most miért ne tudná a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt támogatni?[17] Végül Horváth a római katolikusokhoz hasonlította az evangélikus egyházat, kijelentve, hogy épp a „haladó” gondolkodású Luther Márton által alapított (!) egyház van lemaradásban „haladás” tekintetében a másik, feudalizmusban gyökeredző (katolikus) felekezethez képest.

A politikai *passzivitás nem megengedhető.*

Ordass válaszában sietett leszögezni, hogy ezek szerint azzal nem vádolja az állam az egyházat, hogy szembeszegülne az állammal és ellenségesen viselkedne vele. Ezután kifejtette, hogy az egyháznak nem feladata közvetlen politikai szolgálatot végeznie, csak közvetve. Hiszen az egyházi szolgálat az embereket a munka szeretetére, egymás megbecsülésére és az erkölcsi törvények megtartására neveli, s ezek az erények az állam számára is hasznosak.

Ordassnak ezt az álláspontját Nagy Gyula, Túróczy Zoltán, Keken András és Szabó József is megtámogatta, alapvetően teológiai érvek alapján. Grünvalszky,[18] Pálfy és Mekis pedig értelemszerűen Horváth János mellé állt.

A különböző megszólalások után ismét Horváth vette át a szót. Kifejtette, hogy nem tudja elfogadni az egyház passzivitását, hiszen az a reakciósok malmára hajtja a vizet és csak nekik jó, mert az ellenforradalom kitörése óta meglévő feszült nemzetközi légkörben, ahol „az imperialista erők igen intenzív támadásba mentek át”[19] nem lehet passzívnak maradni. A passzivitás az imperializmus keze alá játszik. Épp ezért az egyháznak is állást kell foglalnia, mert „aki nincs az egyik oldalon, az a másik oldalon van, akár megmondja ezt, akár elhallgatja.”[20] Ez a kijelentés kísértetiesen hasonlít a Rákosi-kor „aki nincs velünk, az ellenünk van” jelszavára.[21] Bár a Ká-

17 Ebből is láthatóak a párhuzamok a Grünvalszky-féle beadvány és a tárgyalás érvrendszere között.

18 Bár beadványában még gondosan kerülte a „reakciós” és „haladó” kifejezéseket, a tárgyalások során – ahogyan itteni fölszólalásában is – e jelzőkkel illeti az ún. egyházi „jobboldalt” és „baloldalt”. Az egyházi jobboldal, amely Grünvalszky értelmezésében a reakcióval egyenlő, s amely jelenleg hatalmon van, csak a saját frakciójából hajlandó pozíciókba juttatni embereket, s ez – Grünvalszky szerint – önmagában politikai állásfoglalás. A „reakciós” jelzőt ezután a fölszólalás után már Horváth János is alkalmazza.

19 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 12. oldal.

20 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 13. oldal

21 Ordass egyébként önéletrajzában úgy is emlékszik Horváth szavaira, mintha szó szerint ezt mondta volna el. Ld. Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)…* (8. jz.). 707.!

dár-korról közismert, hogy ezt a jelszót épp, hogy a visszájára fordították: „aki nincs ellenünk, az velünk van”, de ez az új jelmondat majd csak a hatvanas évektől válik a Kádár-korszak jelszavává.[22] Ekkor, 1957-ben még javában uralkodik az országban a terror.[23]

Ezzel a végszóval a tárgyalásokat elnapolták november 15-ére. A felek megállapodtak abban – pontosabban Horváth ultimátumszerűen kijelentette –, hogy egyelőre nem beszélnek senkivel a tárgyalások tartalmáról.

Ordass azt írja pro memoriájában – amelyet a tárgyalásokon készített jegyzetei alapján, de később állított össze –, aznap este még az egyházi bizottság külön leült tárgyalni. Ennek nyoma a naplóban nem található meg: még 12-én délután Ordass Gyenesdiásra utazott, ahonnan valószínűleg csak késő este tért haza. Az elkövetkező két napban azonban – a napló tanúsága szerint – Ordass külön-külön találkozott Nagy Gyulával, Keken Andrással és Túróczy Zoltánnal.[24] Ezen kívül még Zászkaliczky Pállal[25] beszélte meg a tárgyalások eddigi eredményeit, és a napló alapján föltételezhetjük, hogy Kendeh György[26] kelenföldi lelkésszel (és talán Veöreös Imre egyetemes főtitkárral is), beszélt ezekről a kérdésekről.

aznap *este még az egyházi bizottság külön leült tárgyalni.*

November 15-én a tárgyalás[27] reggel 9-től este 6-ig tartott.[28] A tárgyalás személyi összetétele – Túróczy Zoltán püspököt leszámítva – ugyanaz volt, mint 12-én. Az elején gyorsan – és megnyugtatólag – lezárták az első napirendi pontot.

Az első fölszólalást Horváth János tette meg, aki nyitóbeszédében sajátos, machiavellizmusra hajazó fejtegetést adott elő, hogy mi a szabadság. Nézete szerint a szabadság keretei a történelem során mindig is mást jelentettek, mert mindig az uralkodó osztály határozta meg

fejtegetést *adott elő arról, hogy mi a szabadság.*

22 Kádár szájából ez először 1961-ben hangzik el. Ld. Rainer M. János: *„Helyezkedés” a csúcson, avagy Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962. Rubicon* (2001:3.) 36–42.!

23 Gondoljunk arra, hogy ekkor zajlik például Gulyás Lajos református lelkész koncepciós pere, akit egy hónappal később, 1957. december 31-én ki is végeztek.

24 *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 14.

25 *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 14.

26 *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 14.

27 Vö. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel, 6–12. oldal és MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 15–47. oldal.

28 *Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 15.

annak kereteit. Olyan kereteket határoz meg, amelyek nem fenyegetik az uralkodó osztály érdekeit. Magyarországon a jelenlegi uralkodó osztály sem cselekszik másként. Az uralkodó osztálynak nem érdeke korlátoznia a vallásszabadságot, de az igen, hogy a jelenleg az országban zajló politikai átalakulás érdekében az egyház sajtóját is felhasználja. A szabadságnak efféle relativizálása Horváth részéről tipikusan illik a diktatúra eddigi gyakorlatának rendjébe: tulajdonképpen mindig az állam, a legfelsőbb pártvezetés aktuális koncepciója határozza meg, hogy mi a helyes viselkedés, és mi az, ami már államellenes. A szabadság keretei képlékenyek, bizonytalanok, mert azok nem egy társadalomszervező elvtől, erkölcsi rendtől (vagy teológiától) függnek, hanem a vezetőség érdekeitől, akaratától, szeszélyétől. Vagyis a rendszer az állandó(an változó) normát képviselő vezetőkhöz és a vezetők akaratát közvetlenül érvényre juttató állami apparátushoz való föltétlen hűséget és alárendelődést követeli meg mindenkitől, így az egyháztól is. Cserébe az állam, mindaddig, amíg az elvárt kötelezettségeit teljesíti, megengedi az egyháznak, hogy létezzen.

Ordass válaszul kifejtette: az egyház elfogadja, hogy a szocializmusban működjön Isten akaratából, támogatja a béke ügyét és hajlandó kifejezni intenzívebben is a köszönetét az államnak a támogatásáért. Minthogy Ordassék szerint az egyház mindezt eddig is megtette, ez nem jelentett a részükről különösebb álláspontmódosulást, pláne nem elvfeladást vagy azt, hogy a Horváth által kifejtett nézetnek alárendelnék a magukét. Teológiai alapokon állva nyilvánvalónak tartották, hogy az egyháznak abban az államformában kell működnie, amely éppen aktuálisan fönnáll, mert Isten akarata az, hogy államformától függetlenül hirdesse az igét, az evangéliumot s képviselje az egyház ügyét. Ez azonban nem jelentheti, hogy az egyház ügyét az állam akaratának rendeljék alá. Az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré”[29] krisztusi parancsa miatt ugyan egyértelmű, hogy a keresztény embernek az állam felé is teljesítenie kell a kötelezettségeit, de az érem másik oldala – miszerint az Istennek is meg kell adni, ami az Istené – nem teszi lehetővé, hogy az egyház Isten ellenében az állam kiszolgálójává váljon.

az egyház *elfogadja, hogy a szocializmusban működjön Isten akaratából,*

Vajon Horváth azt hitte-e, hogy Ordassék a fönt megfogalmazott álláspontta tulajdonképpen meghunyászkodtak az állam követelése előtt, vagy egyszerűen csak úgy gondolta, hogy erre nem érdemes több szót vesztegetni, hanem térjenek csak át a gyakorlati kérdésekre, akkor majd úgyis kiderül, hogy Ordassék hogyan is értették nyilatkozatukat, nem tudni, de mindenesetre rövid úton átvezette a tárgyalást a következő napirendi pontra, a személyi kérdésekre. Összefoglalóan az alábbi ügyekben követelt Horváth János személyi változást az egyházban, a követeléseket egymás után, lépésről lépésre adagolva:[30]

29 Mk 12,17.

30 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)…* (8. jz.). 712–713.

1. Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő lemondását meg kell ismételni. Darvas József déli kerületi felügyelőtől szintén be kell azt kérni.
2. Túróczy Zoltán hagyja el az északi kerületi püspöki széket, helyébe térjen vissza Vető Lajos (az így megüresedő teológiai tanári állásba Ottlyk Ernőt ültessék).
3. Veöreös Imre mondjon le vagy váltsák le az egyetemes felügyelői tisztből, jöjjön vissza a helyére Grünvalszky Károly.
4. A sajtólelkészi tisztbe Botta István helyébe Groó Gyula üljön vissza.
5. Mondjon le Zászkaliczky Pál a déli kerületi püspökhelyettességről, helyébe jöjjön Koren Emil, akit a fasori lelkészi állásba is be kell ültetni.[31]
6. A lelkésznevelő intézet élére – Veöreös Imre helyett – kerüljön Friedrich Lajos.
7. Mondjon le Danhauser László a budai, Balikó Zoltán borsod-hevesi és Tekus Ottó vasi esperes, hogy helyükbe visszatérhessen Várady Lajos, Virágh Gyula és Fülöp Dezső.

A legtöbb személyi kérdés már ezen a napon szóba került. Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő ügyének megtárgyalásával kezdődött az ülés. Itt viszonylag hamar megállapodásra jutottak abban, hogy Mihályfi Ernőnek újból le kell mondania a felügyelői tisztségéről, hogy az egyház és az Elnöki Tanács azt fogadhassa el, és nem az 1956 végit, mert az a lemondás az „ellenforradalom" hatására történt.

A legtöbb *személyi kérdés már ezen a napon szóba került.*

Ezt a kérdést követte a november 15-i ülés vitájának túlnyomó részét kitevő püspökkérdés. Túróczy Zoltán leváltását arra hivatkozva követelte az állam, hogy „az ő politikai felfogása és az egy év alatti magatartása azt az álláspontot alakította ki, hogy sokkal hasznosabb az egyház és az állam viszonya szempontjából is, ha megfelelő formák között nyugalomba vonul."[32] Ezzel együtt Vető Lajos visszatérését,[33] valamint egy, a közeljövőben összehívandó zsinat megtartását kívánták.[34] Ez utóbbit azért, hogy létrehozassanak egy harmadik egyházkerületet, amelynek az

31 Első alkalommal még Mekis Ádámot javasolták erre a pozícióra.

32 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 21. oldal. Amikor Keken András rákérdezett (25. oldal), hogy mik is pontosan azok az okok, amelyek miatt Túróczy politikailag nem felel meg az államnak, Horváth nem tudott mondani semmi konkrétumot, pusztán annyit, hogy „benne a konzervatív felfogás annyira meggyökerezett" (26. oldal).

33 Érdekesség, hogy maga Vető november 15-i tárgyalási nap után állítólag megkereste Ordasst és megpróbálta meggyőzni, hogy neki egyáltalán nincs kedve visszaülni a püspöki székbe, jobb neki professzornak lenni a teológián. Ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 3. doboz: Vilmos Vajta Correspondence and Documents III. 1955-1959.!

34 Ekkor még március szerepelt az állam terveiben, aztán ez a dátum a tárgyalások során egyre előrébb került, s a végén már a januári összehívás mellett érveltek.

élére Szabó József püspök kerülhetne. Ordass püspöksége kapcsán Horváth kifejezésre juttatta, hogy az ő ügye rendben van, itt már csak arra kell várni, hogy az Elnöki Tanács jóváhagyja őt püspöki tisztjében. Ez pedig akár már a következő hétre várható.[35]

Ordass erősen ellenezte a javaslatot, mert ragaszkodott ahhoz, hogy Túróczyt törvényesen választották meg a püspöki székbe, és ha ő most lemondana, az azt a benyomást keltené az egyházon belül, hogy kényszer hatására tette. Arról pedig végképp nem lehet szó, hogy Vető ne választás útján kerüljön az Északi Egyházkerület élére. A három egyházkerület kérdéséről szintén negatív véleménnyel volt. Azt mondta, hogy bár nincs ellenére, hogy összehívják a zsinatot, nem hiszi, hogy pozitív eredményre lehet számítani a harmadik egyházkerület létrehozása dolgában. Hosszadalmas vita alakult ki, amelynek a vége felé Horváth biztosította az egyházi bizottságot afelől, hogy semmi esetre sem akarják, hogy Túróczy méltatlanul távozzon, elég, ha ezt csak az év végén teszi – egyébként is fáradt, idős ember, akinek már igazán kijár a nyugdíj –, Vetőt pedig majd valamikor az újév elején, a zsinat összehívásával párhuzamosan választanák meg. Vetőhöz azonban ragaszkodnak. Őt rehabilitálni kell. Ez ellen már Ordasséknak nem volt érve. Ha Túróczy önként távozik, nyugdíjba vonul és Vetőt megválasztja az északi kerület – bármennyire is nem tetszett Ordassnak az ötlet –, az ellen nem lehetett kifogása. Ekkor szólt közbe az Ordass által „egyházi ellenzéknek" az állam és önmaguk által „haladó papoknak" titulált Grünvalszky, Mekis és Pálfy. Legfőbb szóvivőjük Grünvalszky volt. Kifejtették, hogy mennyire méltatlan volt annak idején Vető püspök félreállítása – mert a lemondása nem önkéntes volt, hanem kényszerítő körülmények hatására történt –, és legalább akkora sérelem érte őt, mint Ordass Lajost annakidején (!). Épp ezért föltétlen rehabilitálni kell őt, méghozzá úgy, hogy automatikusan vissza kell kerülnie a püspöki székbe.[36] A három „haladó" a jelenlegi egyházvezetéssel szemben is éles kritikát fejtett ki. Ez már Ordass püspöknek is sok volt: „Mi tulajdonképpen nem az államhatalom és az egyház közötti vitás kérdések végett

Ordass *erősen ellenezte a javaslatot,*

Legfőbb *szóvivőjük Grünvalszky volt.*

35 Az Elnöki Tanács határozatával tehát mindaddig várni akart az állam, ameddig a tárgyalások le nem záródnak és nem születik egyezség. Minthogy a tárgyalások nem záródtak még le november 15-én, ezért a határozat meghozatala is eltolódott, aztán majd a tárgyalások teljes megrekedése és kudarcba fulladása után egészen 1958 júniusáig húzódott el az ügy, amikor is az Elnöki Tanács kinyilatkoztatta, hogy nem járul hozzá Ordass püspökségéhez.

36 Erre Szabó József, aki bár az állam meghívásából volt jelen, mégis Ordassékhoz húzott, megjegyezte, hogy 1952-ben püspöki székéből – bár ő is kényszerítő körülmények hatására – ugyan lemondott, mert nem élvezte az állam bizalmát, mégis ragaszkodik ahhoz, hogy ha lesz harmadik egyházkerület, ne automatikusan, hanem választás útján kerüljön vissza a püspöki székbe. Ld. MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 26. oldal!

ülünk itt, hanem úgy érzem, hogy az egyházon belül lévő ellenzék vallatóóráján vagyunk."[37] A kérdést végül azzal napolták el, hogy megvárják, amíg Vető hazatér Budapestre,[38] és őt megkérdezik arról, hogy hogyan látná jónak a dolgot.

A tárgyalás hátralevő részében előkerült a többi személyi kérdés is. Ezek közül legnagyobb ellenkezést az egyházi bizottságban Grünvalszkynak a főtitkári pozícióba való visszahelyezése váltotta ki,[39] de Ordass hevesen tiltakozott Zászkaliczky Pál püspökhlyettes és Veöreös Imre egyetemes főtitkár leváltása ellen is (a többi kérdés – egyelőre – csak épp, hogy említés szintjén került szóba).

Az ülést este 6 körül ismét elnapolták, november 25-ére. Ordasst – naplójának tanúsága szerint – a tárgyalás alaposan kihozta a sodrából. Az állam által követelt személyi változások, de különösen Grünvalszky, Pálfy és Mekis viselkedése, fölháborították.[40] A tárgyalások sikerére nézve pedig naplóbejegyzése végén ezt a megjegyzést teszi: „Teljes törésre csak azért nem került sor, mert mindannyian tökéletesen kimerültünk és a tanácskozást november 25-ig elnapoltuk. Akkor kerül alighanem törésig a dolog."[41]

---

37 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 36. oldal.

38 Az állami oldalon készített szó szerinti jegyzőkönyvbe nem vették föl, Ordass Lajos pro memoriájában azonban szerepel, hogy Vető Lajos Moszkvából tért haza. Ez azért is érdekes, mert az egyházi közvélemény csak arról tudott, hogy Vető a hallei egyetemen tart az őszi félévben előadásokat. Azt szinte teljesen kizárhatjuk, hogy Ordass félreértette volna a hallottakat (Moszkvát igen nehéz Halléval összekeverni). Mindenesetre érdekes adalék, hogy az állami jegyzőkönyvbe ez nem került be, és talán ennek köze van Vető Lajosnak az állambiztonsággal való aktív ügynöki kapcsolatához is (ld. később). Ezekhez vö. MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 36. oldal; MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel, 9. oldal; valamint Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)…* (8. jz.). 720.

39 Mielőtt Grünvalszky kérdése szóba került volna, Grünvalszky elment a tanácskozásról, hogy Németországba utazzon. Ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel, 11. oldal!

40 „Vető Lajos püspökségbe való visszatérése ügyében az ebédszünet alatt Dr. Keken András és Dr. Nagy Gyula szelíden engedékenyebb álláspont elfogadása mellett érveltek Szabó Józseffel együtt, de ezt vállalni nem tudtam. Sajnos délután hamarosan kitűnt, hogy nekem fájdalmasan igazam van. A tárgyalás igen kiéleződött, főként Grünvalszky Károly és Dr. Pálfy Miklós egyházárulás számba menő fölszólalása miatt. Ezek az állam által fölbérelt emberek igyekeztek megbízóik teljes megelégedésére rombolni az egyházat és pápábbak voltak a pápánál. […] Miklós Imre elnökhelyettes valósággal ultimátumszerűen jelentette ki, hogy ők követeléseiket jól megfontolták és minimálisra csökkentették, ezekből semmit lealkudni nem lehet" (*Ordass Lajos naplója,* 1957. nov. 15.).

41 *Ordass Lajos naplója*,1957. nov. 15.

A tárgyalások folytatását azért kellett ilyen sokára, több mint egy héttel későbbre halasztani, mert november 16-án Magyarországra látogatott Vajta Vilmos,[42] a Lutheránus Világszövetség teológiai bizottságának elnöke, és Carl Elof Lund-Quist, a Világszövetség főtitkára. Még Horváth János hívta meg őket Magyarországra 1957 júniusában, amikor Genfbe utazott tárgyalni az Egyházak Világtanácsa és a Lutheránus Világszövetség vezetőivel. Ekkor ugyanis – Ordass Lajos püspök ajánlására és személyes benyomások alapján is – igen jó tapasztalatokat szerzett a korábban általa is hazaárulónak bélyegzett Vajta Vilmosról.[43] Az itt töltött napokról fönnmaradt egy mindeddig ismeretlen jelentés, amelyet Vajta Vilmos készített a Lutheránus Világszövetség vezetői számára. Az angol nyelvű beszámoló sorra veszi az itt eltöltött napokat és igen személyes képet nyújt a magyarországi és azon belül is az evangélikus egyházi helyzetről, egy olyan ember szemüvegével, aki tizenöt éve látta legutóbb Magyarországot.[44] Vajta több személyes tárgyalást folytatott ismerőseivel, régi barátaival és ezen keresztül maga is tájékozódott az aktuális evangélikus egyházi helyzetről, s maga is megtapasztalta Ordassék igen nehéz helyzetét.[45] Itt tartózkodásuk során Horváth János – burkolt

fönnmaradt *egy mindeddig ismeretlen jelentés,*

42 Vajta Vilmos (1918–1998), evangélikus lelkész, aki 1941-ben ösztöndíjasként Svédországba utazott, ahol először teológiai tanulmányokat folytatott, majd maga is oktatott. 1953-ban lett a Lutheránus Világszövetség teológiai osztályának igazgatója, amely tisztséget 1964-ig töltötte be, ezt követően a strasbourgi Ökumenikus Kutatóintézet igazgatójaként működött 1981-es nyugdíjazásáig. (Bővebben ld. Vajta Vilmos: *Hit és élet összecsengése. Kierkegaard – Ordass Lajos tolmácsolásában*. Keszthely, 1990. 5–8., valamint Reuss András: *Vajta Vilmos. Emigráció és haza a teológus életében*. In: Balla Bálint – Deák Péter – Kolczonay Katalin et al. (szerk.): *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Évkönyve 2009/2010*. Budapest–Zürich, 2010.)

43 Berényi István százados, az állambiztonságnál dolgozó tiszt Horváthnak ezt a meghívását hibás döntésnek nyilvánította, Lund-Quistet és különösképpen Vajtát pedig különösképpen is veszélyesnek, így a beutazásukat nem javasolta. Hogy végül mégis miért kaptak engedélyt a beutazásra, nem sikerült kiderítenem. Ez a jelenet azonban rámutat arra, hogy Horváth János egyrészt még 1957 őszén is hitelt adott Ordass Lajos szavának és hajlandó volt az Ordass-féle egyházvezetés számára kedvezni Vajta Vilmos Magyarországra hívásával. A jelentést ld. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5 O-13599/2. Evangélikus Egyházi reakció, 22–24. lap, 1957. nov. 10.

44 A dokumentum sok szempontból nagyon izgalmas: Vajta Vilmos bejárta fiatalkorának helyszíneit és beszámolójában rácsodálkozik, hogy mennyi minden változott meg azóta, hogy elhagyta az országot. Leírja, hogyan változott meg a korábbi korban tehetősnek, vagy magas társadalmi presztízsűnek számító emberek élete, érdekes beszámolót nyújt arról, hogy mit meséltek neki emberek a Rákosi-korról, arról, hogy hogyan élték meg, stb. Ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 3. doboz: Vilmos Vajta Correspondence and Documents III. 1955–1959.

45 Elolvasta Ordass ÁEH-nak írt levelét, Keken és Túróczy, a látogatás utolsó napjaiban pedig maga Ordass tájékoztatta őt a tárgyalások állásáról. Vajta beszélt a másik oldallal is: Pálfy Miklóssal is volt egy rövid eszmecseréje, Dezséry László püspöki titkárával (aki Ordass idejében is megmaradt állásában) Benczúr Lászlóval és Koren Emil lelkésszel pedig egy egész estét töltött együtt.

fenyegetésként – nekik is elmondta, hogy a magyar kormány csak azokat fogja barátként kezelni, akik készek segédkezni a szocializmus építésében.[46] Lund-Quist és Vajta november 22-én hagyták el – kétségek között – Magyarországot.

A tárgyalások[47] november 25-én délután 2-kor folytatódtak.[48] Ezen Grünvalszky nem jelent meg (Németországban tartózkodott), Vető Lajost viszont eljött.[49] Túróczy ezúttal szintén jelen volt a megbeszélésen. A tárgyalás hangvétele az állam részéről ekkorra egészen fenyegetővé vált. Horváth János rögtön a nyitó beszédében kifejtette, hogy az igény, amit támasztanak az egyházzal szemben, nem alku tárgya. Ők nem azért nyújtják be ezeket az elvárásokat, hogy azt megvitassák. Az államnak ez a minimális igénye, amelyben elvárják az egyház belátását.

A tárgyalás *hangvétele az állam részéről ekkorra egészen fenyegetővé vált.*

Miután erre Ordass azt válaszolta, hogy „Elnök úr ezeket úgy mondta, mint egy ultimátumot.”,[50] Keken pedig aggodalmát fejezte ki afelett, hogy az állam követeléseinek végrehajtása több esetben is választásokon múlik, amelyek végkimenetelét nem tudják előre megjósolni, Horváth azt is kifejtette, hogy ők, mint az állam, nem kívánnak jogi vitákba bocsátkozni, ugyanis itt a politikai kérdés a döntő. Épp ezért az egyházat is kéri, hogy ne bocsátkozzon jogi érvelésekbe. Az egyház törvényeit egyébként is az állam hagyta jóvá, akár vissza is vonhatja.[51] Kijelenti, hogy nincs olyan, hogy szabad választás, mert választási propagandával befolyásolni lehet az emberek szavazatát. Ha az egyház vezetősége azok mellett fejt ki propagandát, akiket az állam tisztséghez akar juttatni, akkor azok fognak pozícióba jutni.

Miután a fenti témákban Ordass és Keken, illetve Miklós Imre és Horváth János befejezték a vitát, Vető Lajos emelkedett szólásra, aki egy hosszú beszédet olvasott föl, amelyben amellett, hogy az „ellenforradalom” előtti egyházvezetés érdemeit méltatta, a jelenlegi egyházvezetésről fejtett ki terjedelmes kritikát.

---

46 Ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 3. doboz: Vilmos Vajta Correspondence and Documents III. 1955–1959.

47 Vö. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel. 12–16. oldal és MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 48–63. oldal

48 Az egyházi delegáció november 22-én este tartott megbeszélést ez ügyben.

49 A „haladók” közül, minden Vajta Vilmosnak tett fogadkozása ellenére, Pálfy Miklós is megjelent (ld. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 3. doboz: Vilmos Vajta Correspondence and Documents III. 1955–1959.)

50 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 50. oldal.

51 Ezzel Horváth tulajdonképpen azt jelentette ki, hogy ha kell, a jogot félretéve is érvényesítik azt, amit akarnak.

Efféle „elvi” megalapozás után tértek rá a konkrét kérdésekre. A zsinat összehívásának tekintetében megállapodtak egy januári időpontban. Ezután ismét Vető Lajos visszatérésének ügye került terítékre. Itt – főképp Keken és Ordass húzódozására válaszul – Horváth leszögezte, hogy, a tárgyalás lényege arról szól, hogy vajon a jelenlegi vezetés vezetheti-e tovább az egyházat. Ha nem érti meg az állam igényeit, akkor semmiképp sem. Ők, az állam, erre az esetre is fel vannak készülve. A tárgyalás érdemi részét ezúttal Ordass zárta le. Kijelentette, hogy lehetséges, hogy hibás az ő álláspontja, és ha az egyházi bizottság nem áll mellé, akkor abból levonja a konzekvenciát, de ő akkor sem fog a lelkiismerete ellen cselekedni. Magyarán, vagy engedik, hogy a lelkiismerete szerint járjon el, vagy váltsák le. Erre a bejelentésre Horváth indítványozta, hogy napolják el a tárgyalást másnap reggel 9 órára. Az este folyamán az egyházi bizottság és az Ordassékhoz húzó Szabó József fölkészült a másnapi megmérettetésre, amelyről Ordassnak az volt a véleménye, hogy „azt hiszem, holnap megszakadnak a tárgyalások.”[52]

November 26-án reggel 9 órakor[53] vette kezdetét a tárgyalások utolsó napja.[54] Az egyházi és állami küldöttség teljes volt, az állam által meghívott egyháziak közül ezúttal csak Mekis Ádám és Pálfy Miklós volt jelen.

vagy engedik, *hogy a lelkiismerete szerint járjon el, vagy váltsák le.*

A tárgyalás menetéről Ordass azt jegyezte föl naplójába, hogy „meglehetősen nagy nyugtalanságot támasztott bennem, hogy Horváth János igen ügyes tárgyalási módszerrel belevitte bizottságunkat egynéhány olyan javaslat elfogadásába – fönntartással ugyan – melyért nehéz lett volna papságunk és az egyház közvéleménye előtt megállanunk.”[55] Pontosan nem tudhatjuk, hogy Ordass mire, milyen javaslatokra értette kijelentését, amikor ezt írta. A dolgot azonban valószínűleg a zsinat összehívása kapcsán lehet megragadni. Az egyházi bizottság – ellenérzései ellenére, minthogy ellenérveket nem tudtak ellene támasztani[56] – elfogadta, hogy összehívják a zsinatot, amelyen célul tűznék ki a harmadik egyházkerület létrehozását. Ebben az esetben pedig az addigi egyházkerületek felelős vezetői mind lemondanának, hogy a három egyházkerületbe új választások során kerülhessenek a tisztviselők. Ez tulajdonképpen azt jelentette volna, hogy, ha megvan a három egyházkerület,

elfogadta, *hogy összehívják a zsinatot, amelyen célul tűznék ki a harmadik egyházkerület létrehozását.*

52 *Ordass Lajos naplója*, 1957. nov. 25.

53 *Ordass Lajos naplója*, 1957. nov. 26.

54 Vö. MNL OL Ordass Alapítvány Levéltára P 2173, Ordass Archívum, 16. doboz: Pro memoriák. Evangélikus egyházunk képviselőinek tárgyalása az államhatalom képviselőivel, 16–19. oldal. és MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 64–88. oldal.

55 *Ordass Lajos naplója*, 1957. nov. 26.

56 A diktatúrára és a terrorra hivatkozni pedig nemigen volt szerencsés.

akkor az állam által kifogásolt személyek is lemondanának, tehát Túróczy Zoltán a püspökségből, Zászkaliczky Pál pedig a püspökhelyettességből és így a helyükre meg lehetne választani Vető Lajost és Koren Emilt. Valószínű, hogy ezért is ragaszkodott az állam, hogy a kezdeti fölvetéssel ellentétben ne márciusra, hanem már január közepére hívják össze a zsinatot. A személyi ügyek „rendezése" Grünvalszky Károly kérdésén bukott meg. Az egyházi bizottság továbbra is határozottan elzárkózott attól, hogy Grünvalszky Károlyt egyetemes főtitkárnak tegyék meg. Alternatív javaslatként Horváth előállt azzal az ötlettel, hogy ha nem főtitkárnak, akkor sajtóelőadónak kell megtenni Grünvalszkyt (józsefvárosi lelkész állása mellett), Botta István helyébe, ez esetben Veöreös Imre maradhatna a főtitkár. Ez a javaslat tulajdonképpen azt jelentette volna, hogy Grünvalszkyt tenné meg az állam az evangélikus sajtóosztály vezetőjének. Ordassék tehát választhattak. Vagy megteszik Grünvalszkyt az egyetemes egyházi iroda vezetőjének, vagyis főtitkárnak, amely, ha formailag csak egy adminisztratív, nem annyira rangos pozíció, de stratégiai szempontból mindenképpen egy rendkívül fontos, bizalmi állás, hiszen minden információ, országos egyházi ügy az ő kezén fut keresztül. Vagy pedig odahelyezik a sajtóosztály élére, amely magától értődő módon jelentős pozíció, hiszen az egyház teljes sajtószolgálatának irányítása lenne a kezében. Minthogy Grünvalszky a Dezséry-érában, Dezséry László mellett, annak személyes, közeli munkatársaként az evangélikus egyházban a diktatúra megszemélyesítője volt és ezért nem egyszerűen népszerűtlenségnek vagy bizalmatlanságnak, hanem közutálatnak örvendett és mindenki a pártállam bizalmi emberének tekintette,[57] Ordassék egyik megoldást sem választhatták. A püspök még megpróbálkozott azzal érvelni Horváthnak, hogy Grünvalszky egyszerre két állást, a józsefvárosi lelkészit és a sajtóelőadóit nem tudja ellátni, mert mindkettő teljes munkaidőt és embert igényel, s helyette inkább javasolja, hogy tartsa meg a lelkészi állást és kapjon helyet a sajtótevékenységben. Horváth János ezt visszautasította azzal, hogy ha a két állást nem tudja Grünvalszky betölteni, tőlük még mindig lehet főtitkár és ez esetben Groó Gyula kerülne a sajtó élére. Nekik mindegy. Ezután az egyházi delegáció megpróbálkozott megértetni Horváthékkal, hogy mekkora a bizalmatlanság az egyházban Grünvalszkyval szemben, de ezt elütötték azzal, hogy a bizalmatlanságot el kell oszlatni.

Ordassék *egyik megoldást sem választhatták.*

ezért *a tárgyalásokat egyoldalúan lezárja.*

Egy idő után Horváth Jánosnak elfogyott a türelme. Kijelentette, hogy az egyházi bizottság részéről nagyfokú és alaptalan bizalmatlanság áll fenn az állam irányába, ezért a tárgyalásokat egyoldalúan lezárja. Ezek után ultimátumban kinyilvánította, hogy innentől kezdve Mihályfi Ernőt tekintik egyetemes felügyelőnek, Darvas Józsefet a déli kerület felügyelőjének, megtiltják

57 A nyári egyetemes közgyűlés résztvevői – amikor Grünvalszky fölszólalt – elkezdtek fújolni (ld. MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 73. oldal).

az evangélikus egyháznak, hogy nyugati segélyt elfogadjon és fölülvizsgálják az egyház összes sajtókiadványát. Minthogy az egyházi bizottság vállalhatatlan magatartását összefüggésbe hozzák Vajta Vilmos és Carl E. Lund-Quist magyarországi látogatásával, ezért sem az országból való nyugatra történő kiutazást, sem a beutazást egyházi személyek számára nem engedélyezik. Az evangélikus egyház élére miniszteri biztosként kirendelik Grnák Károlyt, az egyházügyi hivatal főelőadóját, aki ellenőrzi a külföldi levelezést és az egyház hivatalos kormányzati intézkedéseit. Horváth azt is kijelentette, hogy a jelenlegi helyzetért egyedül az egyházi bizottság a felelős, fönti intézkedéseikkel pedig nem sértik a vallásszabadságot.[58] Ordass naplójában sommásan így foglalta össze a történteket: „Ami napok óta készülődött, most bekövetkezett. Kitört a harc Evangélikus Egyházunk és az államhatalom között."[59]

A tárgyalások folyamatát és végkifejletét látva fölmerül a kérdés: vajon milyen előzetes várakozással, elvárással tekintettek az egyes felek a tanácskozásokra? Mire számítottak az eredmény tekintetében? Mennyiben teljesültek ezek az elvárások?

Jóllehet hangfölvétel nem maradt fönn a tárgyalásokról, vagy legalábbis nem tudunk róla, arról mindenesetre a tárgyalásokról készült jegyzőkönyv és Ordass pro memoriái és naplójegyzetei is tanúskodnak, hogy a megbeszélések nem voltak indulatoktól menetesek, sőt gyakran igen heves hangvételű megnyilatkozásokkal szóltak hozzá a felek a tárgyalt kérdésekhez.

Kitört *a harc Evangélikus Egyházunk és az államhatalom között.*

Az is egyértelműnek tűnik, hogy mindkét fél valóban vágyott a békés megegyezésre. Az államhatalom már az elején megtehette volna, hogy bevezeti azokat a szankciókat, amelyeket végül bevezetett. De ehelyett négy tárgyalási napon (s pontosan két héten) keresztül igyekeztek megtörni az egyházi delegációt, rávenni őket arra, hogy akaratukat alárendeljék az államénak. Ennek érdekében mindent igyekeztek elkövetni. Az, hogy Ordass nem fogja egykönnyen lenyelni az állami követeléseket, világos volt, épp ezért mindent megtettek, hogy rákényszerítsék az akaratukat.[60] Az indulatok jelentős része egyébként ebből fakadt: az államhatalom gyakran élt a – burkolt vagy egészen nyílt – fenyegetés módszerével, és egy igencsak koncepciózus, indulatos, érzelmi jellegű érvelési stílussal (pl.: az állam annyi mindenben támogatja az egyházat, ők ennek csak a viszonzását várják, stb.).

igyekeztek *megtörni az egyházi delegációt,*

58 ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-15/1957.: Jegyzőkönyv az 1957. nov. 12-i, evangélikus egyházzal kapcsolatos értekezletről és tájékoztató az ÁEH 1958. jan. 24-i evangélikus lelkészi értekezleten elhangzottakról, 87–88. oldal.

59 *Ordass Lajos naplója*, 1957. nov. 26.

60 ÁBTL 3.1.5 O-13599 /1. Evangélikus Egyházi reakció, 9. lap: „Papp István" jelentése, 1957. nov. 5..

Az egyházi delegáció motivációit viszonylag könnyen megragadhatjuk. Már Ordassnak a Horváth Jánoshoz írt levele kapcsán láthattuk, hogy a püspök számára az állammal való viszony és a konfliktusok rendezésének kérdése becsületbeli ügy volt. Mindez nem jelenti azt, hogy túlságosan nagy reményeket fűzött volna a sikerhez – de persze azt sem, hogy a siker lehetőségét kizárta volna –, viszont úgy vélte, hogy egyházának felelős vezetőjeként az a hivatásából fakadó kötelessége, hogy mindent megtegyen azért, hogy az egyház békességben és szabadon tudja végezni Krisztustól kapott küldetését. Ő azon keresztény magatartást gyakorolta, miszerint mindent, amit emberileg lehetséges, meg kell tenni a cél érdekében, magát a sikert viszont az Isten kezébe kell helyezni.[61] A tárgyalások során is ez a mentalitás tükröződik az Ordass által vezetett egyházi delegáció megnyilvánulásaiban (a legtöbb hozzászólás Ordassé és Kekené, tehát legmarkánsabban ők képviselték ezt a vonalat). Ennek folytán – bármennyire is az ellenkezőjét sulykolták Horváthék, illetve a tárgyalások kudarcba fulladását követően az egyházi sajtó – az egyházi delegáció sokkal – kiszolgáltatottságából adódóan is – rugalmasabb és kompromisszumkészebb tárgyalópartner volt, mint az állam. Kompromisszumkész abban az értelemben, hogy egy bizonyos elvi korlátot át nem lépve – amely korlát ez esetben az egyház szabadsága volt –, hajlandóak voltak más szempontokat is figyelembe venni, mérlegelni és alkalmazni is (ld. zsinat és a harmadik egyházkerület kérdése). Az már egy másik kérdés, hogy az állam részéről a kompromisszumkészség címén azt várták volna el, hogy az egyház egy az egyben juttassa érvényre és tegye magáévá az állam követeléseit,[62] magyarán hódoljon be. Ez egy hatalmi, parancsuralmi retorika.

sokkal *rugalmasabb és kompromisszumkészebb tárgyalópartner volt, mint az állam.*

Az állam motivációinak föltérképezéséhez kiindulási pontként két fontos dokumentumot kell kiemelnünk: az egyik Horváth Jánosnak az 1957. szeptember eleji budapesti ÁEH-konferencián[63] elmondott beszéde, amelyben elhangzott, hogy rövidtávú céljuk egyrészt leválasztani Ordass Lajos mellől a reakciós személyeket, másrészt pedig nemzetközi tekintélyét fölhasználni az állam érdekében.[64] A másik dokumentum a „Karcsi" fedőnevű ügynök egyik, 1957. december 27-én kelt jelentése, amelynek a végén a tartótiszt megjegyzi, hogy az állambiztonság is szorgalmazta az evangélikus egyházban a változásokat, mert így néhány ügynököt visszahelyez-

61 Naplójában többször is találhatunk az állammal való viszony alakulása kapcsán ehhez hasonló fölsóhajtásokat: „Istenben bizakodom" (ld. *Ordass Lajos naplója,* 1957. okt. 25.).

62 Láthattuk, hogy Horváth azzal is érvelt a tárgyalások során, hogy ők minimálisra csökkentették a követeléseiket, ezen nincs mit tárgyalni, vagy elfogadják vagy nem.

63 1957. szeptember 2-a és 7-e között Budapesten tartották meg a Szovjetunió, Románia, Csehszlovákia, az NDK és Magyarország egyházügyi hivatalainak részvételével a nemzetközi ÁEH-konferenciát. Bővebben ld. Böröcz Enikő: *Egyházfő viharban és árnyékban. Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspöki szolgálata. I. kötet.* Budapest, 2012, Luther Kiadó, 450–457.!

64 Böröcz: *Egyházfő…* (63.jz.). 453–454.

hettek fontos kulcspozíciókba, ahonnan aztán befolyásolni tudják az egyházi politikát. Ráadásul – jegyzi meg a tartótiszt – ez sikerült is, mert két ügynök jelentős tisztségbe jutott.[65]

De vajon ki lehetett az a két ügynök, akire a tartótiszt utalt?

Először is ki lehet az a „Karcsi" fedőnevű ügynök, aki az evangélikus egyházban bekövetkezett változásokról írt jelentést? A jelentés tartalma az, hogy „Karcsi" beszámol az egyház és az állam közötti tárgyalásokról, az ennek következtében beálló helyzetről és változásokról, valamint értékeli azt az egyházi baloldal szemszögéből. Ami az azonosítás kapcsán segítségünkre lehet, az egy rövid jelenet. „Utána néhány nappal pedig Grünvalszky Károllyal beszélgetve (ti. Szabó József beszélgetett vele), aki reménységét fejezte ki, hogy az egység és a békesség az egyházban létrejön, azt mondta, ez attól függ, hogy hogyan csináljátok a dolgokat, amire Grünvalszky megjegyezte, hogy csináljuk, mire ő semmit sem szólt."[66] A jelentés ezután éles kritikát fogalmaz meg Szabó Józseffel szemben, amiért nem hajlandó egyértelműen az egyházi baloldal mellé állni. A fentiekből logikus a következtetés, hogy a „Karcsi" fedőnevű ügynök nem más, mint Grünvalszky Károly, hiszen egy négyszemközti beszélgetésről úgy számol be, hogy a beszélgetés egyik résztvevőjét negatív kritikával illeti. Bár nem kizárható, hogy „Karcsi" egy harmadik személytől (mondjuk Grünvalszkytól) hallott a beszélgetésről, de ennek kisebb a valószínűsége, mint az előbbi föltételezésnek. Ez pedig azt is megmagyarázná, hogy miért került hirtelen, tulajdonképpen a semmiből – hiszen 1956. októberi lemondása után teljesen eltűnt az egyházi közéletből – Grünvalszky Károly az állam érdeklődésének homlokterébe, miért akarták őt mindenáron a főtitkári vagy a sajtóelőadói pozíciók valamelyikébe helyezni.

ki *lehet az a „Karcsi" fedőnevű ügynök,*

A tartótiszt által emlegetett másik ügynök kilétére is legfeljebb következtethetünk. Tudjuk, hogy a másik jelentős egyházi pozíció, amelynek betöltése kapcsán Horváth Jánoséknak határozott és megmásíthatatlan elképzelése volt, az az északi kerület püspöki széke. Tudjuk azt is, hogy Vető Lajos püspök „Veres" fedőnéven jelentett az állambiztonságnak,[67] valamint az is kiderül a forrásokból, hogy Vető – saját bevallása szerint – szívesebben maradt volna teológiai tanári pozícióban, de az állam ragaszkodott az ő „rehabilitálásához." Ebből következik az a

65 ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció, 20–21. lap: „Karcsi" jelentése, 1957. dec. 27.

66 ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció, 20–21. lap: „Karcsi" jelentése, 1957. dec. 27.

67 Ez konkrétan kiderül a „Veres" fedőnevű ügynök 1957. augusztus 3-i jelentéséből. Ebben az ügynök – heves érzelemkitörés keretében – számol be arról, hogy Vető Lajos püspök – előzetes ígéretek ellenére – nem kapott vízumot az Egyesült Államokba, ahol az Egyházak Világtanácsának központi bizottsági ülésén akart volna résztvenni, mint a bizottság tagja. Azt is megígérték neki, hogy ezután meghívják a minneapolisi világgyűlésre is, de ez sem valósult meg. Az ügynöki jelentésben éppen a tartótisztje, Baji László leplezi le, aki a jelentéshez fűzött megjegyzésében a következőket írja: „A jelentésben figyelembe kell venni, hogy VETŐ LAJOS PÜSPÖK (kiemelés tőlem, I. G.) sértődöttségének és elkeseredésének is kifejezést ad, így nyilatkozata nem egészen tárgyilagos" (ld. ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. Evangélikus Egyházi reakció, 14–15. lap: „Veres" jelentése, 1957. aug. 3.)

megalapozott föltételezés, hogy a másik ügynök, akit az állam beépített az egyház élére, Vető Lajos püspök lehetett.

A tárgyalásokkal és a személyi cserék követelésével tehát kettős célja volt az államnak:

1. hogy a kiegyezés kirakatba illő procedúráján keresztül megtarthassák maguknak a jól csengő nevet, Ordass Lajost, akinek személyét és tekintélyét reklámanyagként használhatják föl mind a nyugat felé való kapcsolatépítéshez, mind annak demonstrálásához, hogy ha Rákosi börtöneit megjárt Ordass egyházvezető lehet egy szocialista országban, akkor ott biztosan vallás- (és egyéb) szabadság van;

2. hogy ügynököket építsenek be felelős egyházi pozíciókba, behálózva az egyházat a maguk embereivel, s ezzel Ordasst is olyan személyekkel vehessék körbe, akik által elszigetelhetik attól, hogy a saját útján járjon. Magyarán az egyházat kívánták ezúton az állam irányítása alá betörni.

kettős *célja volt az államnak:*

A tárgyalások kudarcba fúlása után bevezetett állami szankcióktól az állam azt remélte, hogy ezek majd Ordass Lajost is jobb belátásra bírják és megtörik. Újbóli leváltását továbbra sem merték és akarták megkockáztatni (már csak azért sem, mert nehezükre eshetett az Ordass Lajos „márkanévhez” fűzött reményeikről lemondaniuk). Csak 1958 tavaszán – amikor kénytelenek voltak belátni, hogy a püspök sehogy sem adja be a derekát – szánták rá magukat arra, hogy Ordass Lajost másodszor is félreállítsák. Ezt 1958. június 24-én meg is tették. A második félreállítás hátterének, eseménytörténetének, a mögötte húzódó indokoknak és motivációknak a bemutatása azonban majd egy következő tanulmány feladata lesz.

nehezükre *eshetett az Ordass Lajos „márkanévhez” fűzött reményeikről lemondaniuk*

Áldott karácsonyi ünnepet kívánunk kedves Olvasóinknak ezzel az ősi himnusszal.

Népek megváltó Istene,
szűztől születve megjelenj,
csodálják minden századok:
Istenhez illő születés!

Nem férfiúnak magja ez,
de titkon-való ihletés,
test lesz az örök szent Ige,
megvirágzik a szűzi méh. (…)

(in: Gyülekezeti Liturgikus könyv 655. 1–2.)

Mezei Emese

A lutheránus ikonográfia kialakulása és emlékei a XVI. században. „A feszület, mely itt áll, nem az én istenem, hanem csupán egy jel”[1]

Viták és képvita a reformáció korában

A reformáció újra párbeszéd tárgyává tette a képvitát. Hatása megjelenik a művészetben, a képi gondolkodásban és a képekről való gondolkodásban is, hiszen a vallási irányzatok mindig is megteremtették a számukra megfelelő művészi formákat és műfajokat, ahogy az ábrázolások segítségével a közvetített tartalmakat is. Az evangélikus képteológia nagyon izgalmas részét képezte a XVI. században a reformációval megélénkülten jelentkező hitvitáknak.

A mózesi törvényből kiindulva – „Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot azoknak a képmására, amik fenn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben vannak.” (2Móz 20,4) – a protestánsok a szentek képeit elsősorban mint a bűnre csábítás eszközeit azonosították, s meglátásuk szerint a kép imádata bűn, és nem kelt bensőséges áhítatot a szemlélőben. Maga Luther Márton (1483–1546) a következő kérdéseket feltéve fogalmazta meg, hogy a képek nem szükségesek, de szabadon használhatók: „»Nem épített-e Nóé, Ábrahám és Jákób oltárt?« Ki tagadhatná ezt? Be kell ismernünk, ez így igaz. Továbbá: »Nem állított-e fel Mózes érckígyót?« […] Továbbá: »Nem olvassuk-e azt is, hogy két madarat készítettek a szövetség ládájára?« (2Móz 37,7) Hogyan? Éppen oda, ahol az Istent akarták imádni? Így hát meg kell vallanunk, hogy képeket tartani és készíteni szabad, de imádni nem…”[2]

a képek *nem szükségesek, de szabadon használhatók*

Luther Márton Invocavit-prédikációiban azért is reflektál a képekkel kapcsolatos magatartásra, mert a reformátor távollétében Andreas Karlstadt (1486–1541), a teológiai fakultás dékánja és a wittenbergi gyülekezet vezetői a régi (hit emlékeinek, épületeinek) lerombolását követelték, aminek következtében templomok berendezéseit szórták az utcára, oltárokat, képeket és szobrokat zúztak. Karlstadt a *Képek trónfosztása* című, kifejezetten képellenes írását még ebben az évben, 1522-ben jelentette meg.[3] Művében a képek előtti áhítatot az imádattal azo-

1 Luther Márton: Nyolc prédikáció Wittenberg népének 1522. március 9–16-ig. Magyar Luther Füzetek 3. Magyarországi Luther Szövetség, 1994, 23.

2 Szebik Zs. ford. Luther Márton: Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni keddre. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 6. Prédikációk.* Budapest, 2015, Luther Kiadó, 226.

3 Karlstadt, Andreas: *Von Abtuhung der Bylder / und das keyn Betdler unther den Christen seyn sollen.* Wittenberg, 1522, Karlstadt. A képromboláshoz lásd Feld, Helmut: *Der Ikonoklasmus des Westens.* Leiden – New York – København – Köln, 1990, E. J. Brill.

nosítva – az egyedül Istent megillető imádat miatt – azokat az ő ellenfeleiként határozta meg.[4] Ennek mentén azt hirdette, hogy a keresztyének körében ne legyenek képek, s ha vannak, ki kell irtani őket.[5]

Érdemes még egy 1530-ban terjesztett, Nürnbergben kiadott röplapot is megemlítenünk. A mű a képkultuszt és a képellenességet is kellő iróniával szemlélve reagál a képvitákra. *A szegény üldözött bálványok és templomi képek panasza* a kérdéses alkotásokat szólaltatja meg, azok folytatnak szatirikus panaszbeszédet. Diskurzusuk segítségével igen jó érzékkel fogalmazza meg kritikáját a szerző – feltehetőleg Thomas Blarer (1499–1567) konstanzi reformátor –, miszerint a képek elpusztítása csupán a képek túlzott tiszteletének a másik oldala: „Hiszen ti magatok emeltetek minket egykor bálvánnyá, akik most nevettek rajtunk. Miért rójátok fel, hogy úgy álltunk a templomban, mint valami mennyei háznép, és úgy fényeskedtünk, mintha magunk akartunk volna Isten lenni? […] Minden betegségben hozzánk fohászkodtak […], és mint valami istennek áldoztak nekünk, az igaz Isten nagy csúfságára. […M]i nem vétettünk. Ezt […] ti magatok kezdtétek velünk, akik egyáltalán nem csüggtünk az életen." A műhöz Erhard Schön (1491 k. – 1542) készített címlapmetszetet (1. kép), amely ugyancsak tele van többrétű utalásokkal, így többek között megjelenik egy olyan alak is, aki egy feszületet vesz magára, hogy azt tűzhöz cipelje, nem úgy, ahogy Máté evangéliumában olvasható: „»Vegyétek magatokra az én igámat«" (Mt 11,29).

A képellenes megmozdulások különösen érdekes jelenségnek számítanak a nyomtatás feltalálása után. Az ábrázolások – legyenek azok szentképek vagy nyomtatott élclapok – sokkal elérhetőbbek lettek, a képeket még nagyobb számban lehetett megvásárolni és tisztelni, de

4 Belting, Hans: *A hiteles kép. Képviták mint hitviták.* Budapest, 2009, C. H. Beck Verlag – Atlantisz Könyvkiadó, 258. Belting arra is felhívja a figyelmet, hogy e képellenesség mellett Karlstadt munkájának borítóját meglepően díszes, narratív elemek díszítik, pőre kariatidák, harsonázó angyalok, s alul Ábrahám és fia történetének részlete tárul elénk.

5 Karlstadt: *Von Abtuhung der Bylder…* (2. jz.), 2.

elhajítani és megsemmisíteni is. Luther Márton prédikációiból kiderül, hogy bár veszélyesnek tartotta a képeket azok helytelen használata miatt, szerinte nem lehet a templom kiürítése az egyház megtisztításának módja.

A képrombolás egyrészt anakronisztikus, mert a régi képeket támadja. Azokat az ábrázolásokat száműzi, amelyek a hozzájuk fűződő hagyomány miatt értékesek, nem a XVI. századi képeket támadja. Másrészt a képek megsemmisítése mindenkoron egy-egy kultúra ellen intézett hatékony eszközként jelenik meg a történelemben, így világos, hogy miért ehhez az eszközhöz nyúlnak egymástól térben, időben és kultúrában is távoli közösségek.

A képellenes *megmozdulások különösen érdekes jelenségnek számítanak a nyomtatás feltalálása után.*

Az evangélikusok képellenessége atipikus – Luther is azt mondja, hogy a képekkel való viszszaélés (!) az egyetlen ok, amiért le kellene őket rombolni[6] –, a templomi berendezéseket érintő villongásokkal szemben jellemzőbb a képekhez való viszonyukra, hogy örökségként kezelik a középkori hagyományokat. Ezt jól mutatja, hogy több középkori eredetű és díszű templom kifestését is érintetlenül hagyták.[7] Jól illusztrálja a képekkel kapcsolatos állásfoglalásukat a katolikus francia utazó, Pierre Lescalopier (1550 k. – 1597 u.) feljegyzése is, amelyet Keresztényfalván (Cristian, Románia) tett 1574-es látogatásakor írt le. Útinaplójába a következőket jegyezte fel: „Itt a miénkhez hasonló templomra találtam, s miután beléptem, meghallgattam esti, latin nyelvű istentiszteletüket, ami örömmel töltött el; ám amikor az ének végén ezt imádkozták: »és pusztítsd el a pápista és török zsarnokságot«, felismertem, hogy lutheránusok. Szent történeteket ábrázoló festett üvegablakaik és a falfestményeik nem különböztek a mieinktől, miként papjaik viselete is megegyezett a mieinkével."[8]

A ránk maradt lutheránus templomi berendezéseket és ismert megrendeléseket tekintve is elmondhatjuk, hogy a közösségek használnak képeket (az egyéni áhítat képi eszközeiről nem is beszélve). Azonban eltérést tapasztalunk örökölt és megrendelt ábrázolások tartalmi hangsúlya, ikonográfiai koncepciója, teológiai mondanivalója között, hiszen (az új) vallási felfogások jelennek meg a(z új) képfelfogásokban is.[9] Ez az, ami miatt a XVI. században, már a reformáto-

több *középkori eredetű és díszű templom kifestését is érintetlenül hagyták.*

6 Luther: *Prédikáció…* (1. jz.), 226.

7 Ilyen Szászhermány (Hàrman, Románia), Medgyes (Mediaş, Románia), Berethalom (Biertan, Románia), Barcaszentpéter (Sânpetru, Románia) temploma is. Lásd Jánó Mihály: *Színek és legendák – tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez.* Csíkszereda, 2008, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

8 Benda Gy. – Benda K. – Tardy L. ford. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe (1574).* Békéscsaba, 1982, Európa Könyvtár, 64.

9 Belting: *A hiteles kép…* (3. jz.), 249–312.

rok tanítása alapján elkészült képeket ismernünk kell és tudnunk kell értelmezni a reformáció árnyaltabb megértéséhez.

A reformáció képhasználatában jelentős szerep jutott a nyomtatott lapoknak. Ezek segítségével a felekezetek közti aktív vita mindenki számára követhetővé vált. A képek és az anyanyelven megfogalmazott, rövid, tömör feliratok segítették az üzenet biztos dekódolását (a képek az olvasni nem tudók számára is nyilvánvaló módon közvetítették a kívánt tartalmat). A képek különösen hatékony eszközeinek bizonyultak mind az új eszmék népszerűsítésének, mind a másik fél negatív színben való feltüntetésének, így a katolikus egyház kritikája mellett a reformáció elképzeléseinek népszerűsítésére is alkalmasak voltak. Ez ahhoz vezetett, hogy a propaganda a karikatúra és az élclapok szintjén is megjelent, és a nagyobb közönséghez is eljutott.

A pápaság szatíráját ábrázoló metszetet 1555-ben készítette el Melchior Lorck (1526/27–1583) (2. kép).[10] A karikatúrán három fejjel ábrázolva látjuk a pápát: a középső fején tiara van, a jobb oldalon újszülött feje van, míg a bal oldali fejen turbán látható. A kép a katolikus egyház démoni természetét igyekszik hangsúlyozni, így az egyik keze és lába groteszk, egyáltalán nem mondható emberszerűnek, sárkányfarka van, ami kilóg a pápai köntös alól. A köntös csatján egy békát látunk, ami a hamis vallás szimbóluma. A sárkány és a hamis próféta szájából a három tisztátalan lélek békához hasonló alakban jön elő János apostol látomása szerint (Jel 16,13). A béka az eretnekek jelképe! A pápa jobb kezével érméket ad át az előtte álló, katonaként ábrázolt alaknak.

a propaganda *a karikatúra és az élclapok szintjén is megjelent, és a nagyobb közönséghez is eljutott.*

A kép a protestánsok szemszögéből láttatja a katolikus felekezetet és eszerint látta el attribútumokkal: a pápa hibrid jellegével arra utalnak, hogy az egyházat egy animalisztikus, dühödt természet vezeti, aki a saját védelmének érdekében megvesztegeti a katonaságot.

10 20,3×12,7 cm, Metropolitan Museum, New York: The Elisha Whittelsey Collection, The Elisha Whittelsey Fund, ltsz. 53.677.5.

A pápát Antikrisztusként, a babiloni szajhaként vagy a szamárháton Jeruzsálembe vonuló Krisztussal szemben pompás paripán, gazdag öltözetben láttató gúnyrajzok nem maradtak válasz nélkül. Hans Brosamer (1490 k. – 1554) egy pamflethez készített képet Lutherről, ami Johannes Cochlaeus (1479–1552) 1529-es munkáját kísérte.[11] A képen egy hétfejű felsőtestet látunk, ami egyértelmű utalás János jelenéseinek hétfejű vadállatára, amely a tengerből bukkan fel a végítéletkor (Jel 13,1). Az Antikrisztusra való utalással természetesen Luthert akarták az ördöghöz hasonlítani (3. kép).

A kép azt sugallja, hogy Luthernek annyi arca van, hogy nincs is sajátja, illetve csak hamis arca van, tehát egyikben sem lehet megbízni.[12] Az üzenet sikerét az is biztosította, hogy id. Lucas Cranach (1472–1553) német festőnek köszönhetően a reformátor életútjának meghatározó állomásairól mindig készült portré, tehát segítségével Luther ismert volt mint Ágoston-rendi szerzetes, mint doktor vagy épp mint Junker. Életének menete szerint a Luther-portré is változott, s ezt használta ki e metszet is. A fejek nemcsak a teológia doktoraként, Ágoston-rendi szerzetesként, de Barabásként – tehát rablóként – is megjelenítik.[13]

---

11 Hans Brosamer: Martin Luther Siebenkopf (Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum), fametszet Johannes Cochlaeus *Lutherus Septiceps* című munkájához (Leipzig, 1529, Valentin Schumann). A Luther-ikonográfiához lásd Warnke, Martin: *Cranachs Luther. Entwürfe für ein Image.* Frankfurt a. M., 1984, Fischer. Kaufmann, Thomas: Luther als Held. Einige Bemerkungen zur frühreformatorischen Text- und Bildpublizistik. In Aurnhammer, Achim – Pfister, Manfred (szerk.): Heroen und Heroisierungen in der Renaissance. Wiesbaden, 2013, Harrassowitz Verlag, 85–114. /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 28./ Scribner, Robert W.: *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation.* 2. kiad. Oxford, 1994, Clarendon.

12 Luther Márton „sokarcúságával" foglalkozik a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek honlapján elérhető *Luthermania – Aussichten einer Kultfigur* című kiállítás: http://www.luthermania.de/ (megnyitva: 2017. okt. 23.).

13 Warnke: *Cranachs Luther…* (10. jz.), 51.

A Luther Mártont hét fejjel megjelenítő ábrázolásra hétfejű pápával reagáltak, amely az egyházat mint az ördög királyságát jeleníti meg: a kép- és hitviták nyilvános lefolytatásának kézenfekvő eszköze volt a nyomtatott képek, röplapok használata. A képeken jellemzően a két „vitázó" felekezet jelenik meg, és folyamodik Krisztushoz igazságtételért. Az ellenfeleknek általában állatfejük van – ilyen a pápaszamár[14] is –, míg a megrendelő fél tagjai portrészerűen, a saját felekezet tagjainak képében jelennek meg, gyakran az ismert reformátorok kíséretében.[15]

Luthernek az id. Lucas Cranach és saját maga által tudatosan kialakított és rendszeresített reformátori képmása mellett érdekes adalék Hans Holbein (1497–1543) munkája is, amely Luthert *Hercules Germanicusként* jeleníti meg (4. kép).[16] A reformátor úgy feszül a kölni főinkvizítornak, Jacob van Hoogstratennek (1460–1527) – vállán oroszlánbőrrel, kezében buzogánnyal – ahogy Héraklész a hidrának. A földön a már legyőzött Arisztotelész, Aquinói Tamás, William of Ockham és Peter Lombard.[17]

---

14 Az asszonytestű, szamárfejű, keze helyein elefántlábakkal bíró, pikkelyes lábú és hátsó felén sárkányfejű lényt Luther a pápa szimbólumaként interpretálta, a grafikát Cranach készítette a röpirathoz. Melanchthon szerint a női test a szerzetesek és egyházi vezetők tisztátalan fajtalankodásait, az ökörláb az egyház szolgáit, az elefántláb az egyház erőszakosságát, a szamárfej pedig magát a pápát jelképezte. Luther Márton: A pápaszamár és a barátborjú. In Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáczió négyszázados fordulójának örömünnepére és emlékezetére.* 4. köt. Budapest–Pozsony, 1917, Luther-Társaság, 1–18. (http://medk.lutheran.hu/files/Luther_Masznyik_04_p_001-488.pdf [letöltve: 2017. okt. 23.])

15 Belting: *A hiteles kép…* (3. jz.), 251–253.

16 Ifj. Hans Holbein: Martin Luther mint Hercules Germanicus (Zentralbibliothek, Zürich), 1519, fametszet. In Müller, Christian et al. (szerk.): *Hans Holbein the Younger. The Basel Years 1515–1532.* München–London, 2006, Prestel, 126.

17 Luther Arisztotelész-kritikájáról: Ittzés Gábor: Reformáció és kultúra. Luther, Melanchton és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején I. *Keresztyén Igazság, Új folyam,* 2014. 2. sz. 21–30.

Ittzés János

Rendhagyó könyvismertetés

Asendorf, Ulrich – Künneth, Wilhelm (szerk.): *Leuenberg – Konkordie oder Diskordie? Ökumenische Kritik zur Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa.* Berlin–Schleswig-Holstein, 1974, Die Spur, 367 o.

Előző számunkban[1] kezdtük el az ismerkedést azzal a 367 oldalas, figyelemre méltó (*Leuenberg – konkordia vagy diszkordia? Az európai reformátori egyházak megállapodásának ökumenikus kritikája* című) kötettel, amelyre Terray László néhai lelkész testvérünk hívta fel e sorok írójának figyelmét. Akkor – nem titkoltan a figyelemfelkeltés szándékával – az egyetlen hazai szerző, Ordass Lajos püspök levelét és a témával kapcsolatos néhány naplófeljegyzését közöltük. Jeleztük azt is, hogy szándékunk szerint az első benyomást jelentő Ordass-levél után visszatérünk még a kötethez – most ezzel a rendhagyó könyvismertetéssel, a későbbiekben pedig egyes írások ismertetésével. Máris jeleznem kell, hogy terjedelmi okok miatt többször valóban csak ismertetésről lehet szó; ezen túl legfeljebb a lapunk befogadóképességét nem meghaladó néhány írás fordításban való közlésére gondolhatunk. Azt is meg kell még említenem, hogy egy, a könyvkiadás jogi kérdéseiben jártas németországi tanácsadónk javaslata szerint most is, és valószínűleg még a későbbiekben is tanácsos az alábbi jegyzet, s különösen is a *fontos információ* közlése.[2]

Azért is neveztem rendhagyónak ezt a könyvismertetést, mert nem szokványos az, ha egy több mint negyven évvel ezelőtt kiadott könyvre csodálkozik rá úgy, ahogy mi tettük, a mai olvasó. És azért is, mert – gondolva az egyes írások későbbi ismertetésére, illetve esetleges fordítására – a tanulmányok, hozzászólások tartalmi összefoglalását mellőzőm, és most pusztán a könyv tartalomjegyzékének és a kiadók, szerkesztők előszavának közlésével mutatom be a kötetet olvasóinknak. Nincs kétségem afelől, hogy a tartalomjegyzék önmagában is figyelemre méltó, kétszeresen is. Egyrészt a szerzők névsora, másrészt pedig a tanulmányok, írások, hoz-

a tartalomjegyzék *önmagában is figyelemre méltó, kétszeresen is.*

1 Ittzés János: Bevezetés Ordass Lajosnak a Leuenbergi Konkordiához fűzött megjegyzéseihez. *Keresztyén Igazság, Új folyam,* 2017. 3. sz. 5–9.

2 Asendorf, Ulrich – Künneth, Wilhelm (szerk.): *Leuenberg – Konkordie oder Diskordie? Ökumenische Kritik zur Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa.* Berlin–Schleswig-Holstein, 1974, Die Spur. *FONTOS INFORMÁCIÓ: A nevezett könyv kiadói jogosultságával rendelkező személy vagy szervezet nem volt fellelhető, ezért aki ezzel a joggal rendelkezik, kérjük, haladéktalanul jelentkezzék lapunk kiadójánál!*

zászólások címei elegendőnek tűnnek az első benyomások szerzéséhez. Hogy a szerzők névsora elsősorban a teológiában jártas olvasóink számára sokatmondó, abban biztos vagyok. De amikor majd visszatérünk egy-egy tanulmányra, igyekszünk röviden bemutatni az éppen aktuális szerzőt is. Azoknak a kedves olvasóinknak pedig, akiknek a szerzők névsora nem sokat mond, a bizalmát kérem: higgyék el nekem, hogy nem ok nélkül neveztem azt figyelemre méltónak!

Az is tény, hogy a Terray Lászlóval folytatott korábbi beszélgetésünk folyamán nem derült ki, hogy az a könyv, amelyikben az általa említett Ordass-levél megjelent, már a második kiadványa a német–skandináv teológiai konferenciának. Mégsem érezzük megalapozatlannak szerkesztőségünknek azt a gondolatát, hogy a reformáció 500. évfordulójára koncentráló hazai ünneplések – egyházunk számára olykor nyugtalanító – kontextusában érdemes a *Leuenbergi Konkordia* inspirálta egykori tanulmányi munkával, legalább vázlatosan, megismerkednünk. Még ha ez csak a számunkra elérhető 2. kötettel történik is.

érdemes *a Leuenbergi Konkordia inspirálta egykori tanulmányi munkával, legalább vázlatosan, megismerkednünk.*

A *Tartalomjegyzék* a következő:

I. Biblikus teológia

Oscar Cullman: Ökumenizmus a bibliai karizmafogalom fényében
Bo Reicke: Nincs más evangélium. Igazságosság szótériológiai perspektívában
Karl Heinrich Rengstorf: *Ut omnes unum sint* (Hogy mindnyájan egyek legyenek). Az egyház egysége János evangéliuma szerint

II. Rendszeres teológia

Peter Brunner: A *Leuenbergi Konkordia* és Európa lutheránus egyházai
Karl-Hermann Kandler: Leuenberg II. az úrvacsoráról. Konkordia?
August Kimme: Reformátori megalapozású konszenzus? A *Leuenbergi Konkordia* méltatása és elemzése
Walter Künneth: „Leuenberg" a korszellem összefüggésében
Simo Kiviranta – Tuomo Mannermaa: Genezis és struktúra II. A *Leuenbergi Konkordia* egységességének problémája
Anders Nygren: *Doctrina Christiana* (A keresztyén tanítás)
Hermann Sasse: *Sanctorum Communio* (A szentek közössége)
Seppo A. Teinonen: *Satis est. Augustana VII* (Elegendő. Az ágostai hitvallás 7. cikke)

III. Ökumenikus kérdések

Albert Brandenburg: A *Leuenbergi Konkordia* tervezete egy katolikus teológus szemével
Jørgen Glenthøj: Ne írjátok alá!

Jobst Schöne: Kurzusváltás a Lutheránus Világszövetségben. Megfigyelések az ötödik nagygyűléssel kapcsolatban, Evian 1970
Ronald Williams: Egy anglikán megjegyzés a *Leuenbergi Konkordiához*
Jürgen Winterhager: Régi és új ökumené

IV. Levelek és vélemények
Az Evangélikus Imaközösség Bajor Konventjének nyilatkozata
Otto Diener: A *Leuenbergi Konkordia* és a diaszpóra
Hermann Dietzfelbinger – Kurt Schmidt-Clausen: Levél dr. Appel főtitkárhoz (1973. október 12.)
Wolfram v. Krause: A *Leuenbergi Konkordia.* Vélemény (1974. január 8.)
Hans Liermann: A *Leuenbergi Konkordia* tervezete és az egyházi jog
Ernst Sommerlath: A *Leunbergi Konkordiához*. Tanács a Lutheránus Egységmű részéről (1973. november 24.)
Ordass Lajos: Néhány megjegyzés a *Leunbergi Konkordiához* (1973. augusztus 17-én kelt levél)
A bécsi Evangélikus Egyházfőtanács feljegyzése (1973. július 5.)
Oskar Sakrausky: A *Leunbergi Konkordia.* Püspöki jelentés a lelkészkonferencián, St. Pölten, 1973
Oskar Sakrausky: A *Leunbergi Konkordia.* Analízis
Günther Schlichting: Leuenberg, az ökumené akadálya. Állásfoglalás a *Leunbergi Konkordia* végleges változatához
A Lutheri Értelmezésű Bel- és Külmissziói Közösség (bejegyzett egyesület) teológiai bizottsága

V. Leuenberg a gyülekezet nézőpontjából
Rudolf Arendt: Evangéliumi szabadság és politikai hatalomgyakorlás
Sven O. Berglund: A *Leunbergi Konkordia* „alulról" vagy „a gyülekezet felől" nézve
Friedrich-Wilhelm Künneth: Utószó
Ulrich Asendorf: Konzekvenciák

VI. Függelék
Az európai reformátori egyházak konkordiája *(Leuenbergi Konkordia),* 1973. március 16.

Végül pedig *A szerkesztők előszava*

A *Leuenbergi Konkordiával* foglalkozó két kötet kiadói szívből jövő kötelességüknek tesznek eleget, amikor köszönetet mondanak minden munkatársnak a nem várt készségükért és segítségükért.

A munka a Ratzeburgban 1972. május 24–28-ig tartott német–skandináv teológiai konferenciával kezdődött. Majd folytatódott az 1972. június 25-i *Ratzeburgi tézisekkel.* Az első kötet

beosztása a svédországi Lundban 1972. szeptember 8–9-én tartott első konzultációra megy vissza, a másodiké pedig az 1973. június 21–22-én ugyanott tartottra.

Meglepően gyorsan kialakult a két kötet munkatársi köre, amely ismert lutheránus teológusokból áll, és amely a második kötetnél néhány neves ökumenikus szerzővel is kibővült. A munkatársak spontán készsége részben azzal a ténnyel magyarázható, hogy a *Leuenbergi Konkordia* hivatalos egyházi kezelése mind a mai napig adós maradt a lényeges teológiai kérdésekre adandó válasszal. Ezáltal olyan hiányok keletkeztek, amelyek ökumenikus szempontból aggasztóak.

Ezáltal *olyan hiányok keletkeztek, amelyek ökumenikus szempontból aggasztóak.*

Külön köszönettel tartozunk Anders Nygren püspöknek az első kötethez írt előszaváért, a másodikhoz való hozzájárulásáért és nem utolsósorban tanácsáért, amellyel az egész munkát kísérte. Reméljük, hogy mindkét kötet hozzájárul a mai ökumenikus munka egyik legfontosabb kérdéséhez.

Ulrich Asendorf
Friedrich-Wilhelm Künneth

Ki az Atyával örök-egy,
a test páncélját fölveszi,
mi testünk gyöngeségeit
örök erővel hatva át.

Immár fénylik te jászolod,
az éjből új nap támadott,
mit nem borít el semmi éj,
szünetlen hittel tündököl.

Urunk, dicsérünk tégedet,
aki a Szűznek Fia vagy,
Atyádat és Szent Lelkedet
örökké, minden században.
Ámen.

(in: uo. 6–8.)

Id. Zászkaliczky Pál

Oros László: *Felsőszeli és az Endreffyek.* Felsőszeli, 2015, [Endreffy A.], 408 o.

Oros László felsőszeli születésű, a helyi gyülekezet tagja, nyugdíjas alezredes, katonai mérnök, a *Bibliotheca Pro Patria* könyvtár fáradhatatlan gyűjtője és tulajdonosa, elkötelezett lokálpatrióta, évekkel ezelőtt megírta gyülekezete történetét.[1] Később újra íráshoz fogott, hiszen el akart mondani „minél többet a három Endreffy lelkészről, akik élete és munkája annakidején teljesen összefonódott Felsőszelivel" (4). A könyv írásához felhasználta addigi kutatásainak a gyülekezet történetében még fel nem használt adatait, az Endreffy családtól kapott írott emlékeket, átnézte a már nehezen fellelhető korabeli egyházi újságokat. Újabb könyve – *Felsőszeli és az Endreffyek* – „Endreffy Zoltán egykori felsőszeli evangélikus s. lelkész születésének 100. évfordulója tiszteletére" 2015-ben jelent meg. Az elkészült mű egyszerre gyülekezet- és családtörténet, a kettő nagyszerű ötvözete. Széles kitekintésű, mert bemutatja az Endreffyek néhány harcostársát is – például Fizély Ödönt vagy Egyed Aladárt –, akikkel közelebbi barátságban voltak. Ugyanakkor hitelességre törekszik, ezért közöl fontos szemelvényeket a lelkészek írásaiból. A könyv tudományos színvonalát pedig a jelentős számú felhasznált irodalom és a háromszáznál több jegyzet biztosítja.

egyszerre *gyülekezet- és családtörténet, a kettő nagyszerű ötvözete.*

A könyv alapossága mellett olvasmányos, s ezt azzal még növeli is a szerző, hogy sokszor kilép a tények felsorolása mögül, s egyes szám első személyben fogalmaz (pl. „megtaláltam a szülők adatait" [6], illetve – miután időközben a család több ágra szakadt – „így hát utánuk már nem kutattam" [7]). Ezzel a módszerrel mintegy beavatja az olvasót a gyülekezet- s a családtörténet kutatásának nem könnyű, de eredményt hozó folyamatába.

Az Endreffy család felmenői Ondrassech, illetve Ondrassovych néven a Trencsén megyei Bosácon éltek, s az ott született György, majd fia, János életük nagy részében békéscsabai iskolákban tanítóskodtak, s az utóbbi – testvéreivel együtt – 1844-ben magyarosította nevét Endrefyre. (A család nevében ekkor még csak egy „f" szerepelt, később került használatba a két „f" írása.) A két tanítónak teológiai végzettsége is volt, kántori szolgálatot is végeztek, a családra tehát jogosan használhatjuk az ároni ház megjelölést. 1800-tól kezdve napjainkig, több mint kétszáz éven keresztül álltak egyházunk szolgálatában.

a családra *tehát jogosan használhatjuk az „ároni ház" megjelölést.*

1 *A Felsőszeli ágostai hitvallású evangélikus egyház története.* Piliscsaba, 2011, Fébé (szlovákul 2014).

Az első lelkész, id. Endreffy János (1848–1938) Szarvason szerzett érettségi után a pozsonyi teológián végzett, majd egy éven át Jénában egészítette ki teológiai tudását. Székács püspök szentelte fel 1869-ben. Segédlelkészként szolgált Tótkomlóson és Pilisen, helyettesített Csomádon. Fót első lelkésze volt 1876-tól, majd hároméves szolgálat után Domonyra távozott. A domonyi lelkészi állást a gyülekezetek s az egyházi hatóság hozzájárulásával cserélte el 1887-ben Szilárd János felsőszeli lelkésszel. Ott szolgált nyugdíjazásáig, 1911-ig. Lelkészi működése alatt a gyülekezetnek számos feladatot kellett elvégeznie: iskolabővítés, templomrenoválás, a parókia épületének korszerűsítése stb. Endreffy bevezette március 15-e és a reformáció emléknapja templomi megünneplését, gyászistentiszteletet tartottak Kossuth Lajos halála alkalmával. Jelentős belmissziói munkát indított be (pl. az ifjúsági munkát, templomi műsoros alkalmakat, előadássorozatot a teológia tanárainak meghívásával.) A lelkész jelentős egyházmegyei feladatokat is kapott. Közben családi életét feleségének Budapestre költözése árnyékolta be, s egyik leányának, Eugéniának tragikus halála. A könyv hosszan foglalkozik id. Endreffy János irodalmi tevékenységével. Megírta a gyülekezet történetét, ez a mű az 1901-ben történt egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint „az egyház Krónikája". Egyházi lapokban, gyűjteményes könyvekben több mint száz írása jelent meg, legjelentősebb művei a bibliai tárgyú színdarabok *(Jefte fogadalma, Manassé, Bileám, Keresztelő János),* közülük az elsőt nemcsak a helyi fiatalok, de szerte az országban más evangélikus és református gyülekezet ifjai is bemutatták, pl. Balogiványiban, Győrött, az erdélyi Lippán; sőt Békéscsabán szlovákul, Gölnicbányán pedig németül is előadták. Nyugdíjasként, amikor már fia volt Felsőszeli lelkésze, 1918-tól 1938-ig megbecsült öregként ott, a régi falujában élte hátralévő idejét.

A család következő lelkész tagja, ifj. Endreffy János szülei negyedik gyermekeként 1891-ben Felsőszelin született. Fasori diák majd pozsonyi teológus volt. Teológuskorának nyarait a németországi Bethelben és a neuendettelsaui diakóniai intézetben töltötte. Baltik Frigyes szentelte lelkésszé 1913-ban, Selmecbányán segédlelkész, majd négy éven át lajoskomáromi lelkész, közben másfél éven át tábori lelkészi szolgálatot teljesített az orosz és az olasz fronton. Már fiatalon sorra jelentek meg írásai újságokban és gyűjteményes kiadású könyvekben.[2] 1918-ban a pozsonyi teológiára távozó Podmaniczky Pál helyére Felsőszelibe, édesapja örökébe került. Hamarosan bekapcsolódott az egyházmegye, sőt az egyházkerület munkájába, a gyülekezetben pedig feleségével együtt foglalkozott a gyermekekkel és az ifjúsággal, az utóbbiak között a legényegylet és a leánykör keretében. A trianoni döntés miatt Felsőszeli Csehszlovákiához került, s neve Horné Salibyra változott. Az

1918-38-ig *megbecsült öregként, ott a régi falujában élte hátralévő idejét.*

2 Endreffy János: *A háború theológiája.* Nagybörzsöny, 1916, Evangélikus Lap; Endreffy János – Fizély Ödön (imádságaiból összeállította Szimonidesz Lajos): *Isten közelében. Ének és imádságos könyv katonák számára.* Budapest, 1915. Scholz; Kapi Béla (szerk., összeáll.): *Háború és vallás. Felolvasások gyűjteménye gyülekezeti valláos esték használatára.* Körmend-Debrecen, 19l6, Dunántúli ev. egyházker. evangéliomi egyes. – Hegedűs és Sándor.

evangélikus egyház püspök nélkül maradt, az új állam – valószínűleg a rendezés meggyorsítása érdekében – hatályon kívül helyezte az egyház alkotmányát, megnyirbálta önállóságát, s a két új egyházkerület beosztását, határait állami rendelettel szabályozta. Nagy küzdelem kezdődött az egyház autonómiájáért, egy-egy német, illetve magyar egyházmegye kialakításáért. Ezt a küzdelmet az akkori és a mai Magyarországon kapcsolatok hiányában sem ismerni, sem követni nem lehetett. A küzdelem hevességére jellemző, hogy két gyülekezet – Somorja és Komárom – kivált a szlovákiai egyetemes egyházból, s visszautasította az állam pénzbeli támogatását. Amikor pedig a meglévő magyar és a vegyes anyanyelvű gyülekezetek nem szerveződhettek önálló, csak vegyes egyházmegyékbe, a magyar lelkészek szolgálatuk erősítése érdekében megalakították a Szlovákhoni (majd Szlovenszkói) Magyar Evangélikus Szövetséget (1923), s újságot is indítottak *Evangélikus Lap* címen. Ezekben a fontos harcokban Szent-Ivány József, Bándy Endre barsi esperes és Egyed Aladár mellett Endreffy János teljes szívvel vett részt. Közben a gyülekezet is adott állandó szolgálatot és új feladatokat. A toronyba új harangokat önttettek, az 1929-es esztendő végén karácsonyfa-ünnepélyt rendeztek, majd 1930-ban templomi rendezvények sorával ünnepelték meg az ágostai hitvallás születésének 400 éves évfordulóját. Négy évvel később pedig finn egyházi küldöttség látogatta meg Felsőszelit.

Nagy küzdelem *kezdődött az egyház autonómiájáért,*

1938-ban ifj. Endreffy János elfogadta a pozsonyi német–magyar gyülekezet hívását, eltávozott Felsőszeliből. Ott – sokrétű gyülekezeti munkája mellett – bekapcsolódott a magyar irodalmi körök életébe, folyóiratokban is publikált, ám a háború végén, 1945 szeptemberében kutasították, s el kellett hagynia Szlovákiát. Három éven keresztül Mezőhegyesen lelkészkedett, majd a Magyarországra áttelepített felsőszeliek kaposszekcsői találkozóján vett részt, ahol is az egybegyűltek arra kérték, maradjon és szolgáljon közöttük. Így került aktív korának utolsó öt esztendejére Mágocsra, ahol addig nem is volt szervezett evangélikus gyülekezet, s templom sem.[3] Nyugdíjba menetele után fia segítségével Nyíregyházán talált otthonra és kisegítő lelkészi feladatokra. Felesége halála után egy évvel újra megnősült, új feleségével az egyik nyíregyházi szeretetotthont vezették. Életét 1973 decemberében fejezte be.

Mágocsi ideje alatt végleg megromlott kapcsolata nővérével, Erzsébettel, aki egész élete során „szörnyűséges gyűlölettel" fordult az Úristen ellen. Erzsébet álláspontját így magyarázta családi körlevelében: „Hibás ebben a jénai liberális theológia is, ahol apám tanult. Nem tette össze a kezünket soha imára, hit dolgában magunkra hagyott. Ez volt akkoriban a liberális divat. Pedig amit a szülő elmulaszt, ott a gyermek lelkében űr támad, sajnos ezt az űrt az élet néha fixa ideákkal,

3 Mágocs az 1940-ben kiadott *A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem Névtára* (Szabó József (szerk.), Győr, Baross Nyomda – Uzsaly és Koncz (Harangszó nyomdája), 106) szerint a csikóstőttősi anyagyülekezet szórványa volt mindössze 12 evangélikus lakossal.

bolond gombákkal és zulukaffer babonákkal tölti meg" (272).[4] Ezt a figyelmeztetést nemcsak a mai lelkészcsaládoknak, de minden keresztyén családapának és -anyának komolyan kellene vennie!

A két János után Endreffy Zoltán életéről és szolgálatáról szól a könyv. Endreffy Zoltán Lajoskomáromban született 1915-ben, Pozsonyban érettségizett, s ott végezte a teológiát is. 1937-ben pedig püspöki engedéllyel édesapja szentelte lelkésszé. Részt vett Finnországban a finn–magyar egyházi kongresszuson (1936), s közben tanulmányozta a finn paraszt-népfőiskola munkáját, s nagy hatással volt rá a „felébredtek" ébredési mozgalma. Ugyanakkor intenzíven tanulta a testvérnép nyelvét. Majd 1937–38-as tanévben hét hónapot tölthetett a helsinki teológiai egyetemen. Mint lelkész először édesapja mellé került segédlelkésznek, majd két és fél hónapig az éppen üresedésben lévő Felsőszelin helyettesített püspöki kirendeléssel. Ottléte alatt a község Csallóköz nagy részével együtt a bécsi döntés alapján visszakerült Magyarországhoz, az egyházközség pedig Alsószelivel, Somorjával és Dunaszerdahellyel együtt a Dunáninneni Egyházkerülethez. Miután pedig Dr. Kovács Sándor püspök nem járult hozzá EndreffyZoltánnak a felsőszeli lelkészi álláshoz szükséges jelöléséhez, átkérte magát a Bányai Egyházkerületbe, így került segédlelkészként Békéscsabára (1939–41). 1942 januárjában D. Raffay Sándor püspök kinevezte újvidéki helyettes lelkész lett, s ott élte át Bácskának Magyarországhoz történő visszacsatolását, a volt „jugoszláv szlovák egyházmegyének" a Bányai Egyházkerülethez történt visszatérését. Közben a visszacsatolás révén megszaporodott a magyar hívek száma, megalakult az önálló magyar gyülekezet, s majd a magyar és a szlovák gyülekezet lelkészévé választotta. Újvidéken házasodott, itt születtek ikergyermekei, s itt vészelte át a „hideg napok" vérengzéseit, majd az 1944-es megtorlásokat. A háborús időben tapasztalnia kellett, hogy a mind a szlovák, mind a magyar hívei szélsőséges nacionalisták voltak, s neki, a lelkésznek kellett a két nép között egyensúlyt találnia. Pál apostol szavára utalva így emlékezett erre évekkel később: „… úgy éreztem, ha szlováknak hirdetem az istenigét, akkor nekem szlovákká kell válnom, és ha magyaroknak tartok istentiszteletet, akkor magyarnak kell lennem. Együtt kell éreznem mind a két nép problémáival, örömeivel, bánataival" (325). Az országból kiutasították, bútoraikat hátrahagyva egy letakart orosz katonai teherautóval menekültek át Magyarországra. Így fonódott össze ismételten sorsa a politika- és az egyháztörténelemmel, s át kellett élnie, hogy a politikai változások az egyes emberre számos veszélyt, sőt életveszélyt is jelentenek. Itthon hároméves csömöri lelkészi szolgálat után 1948 végén lelkészcserével került a nagy nyíregyházi gyülekezetbe. Ott szolgált nyugdíjazásáig, s ott halt meg 2005-ben. Szolgálatának titkát Ildikó leánya így összegezte: létfeltétele volt a teológiával való elkötelezett foglalkozás, az evangéliumi lelkiség kimunkálása és megőrzése,

mind *a szlovák, mind a magyar hívei szélsőséges nacionalisták voltak,*

4 A „zulukaffer babonák" kifejezés utalás ifj. Endreffy Jánosnak *A szív Istené* című írására (*Magyar Írás,* 1936. 10. sz. 32–38). Ez a tárgyalt könyv 3. sz. melléklete (361–366).

valamint a gyülekezeti szolgálatban való hűség (329–330). Erre a három alapfeltételre minden mai lelkésznek is szüksége van!

A könyv felsorolja Endreffy Zoltán leszármazottait, történetükkel azonban már csak vázlatosan foglalkozik, köztük természetesen az egyik unokát, Endreffy Géza budaörsi lelkészt is említi, akiben folytatódik az ároni ház története. A szerző tudja, hogy „ezt az időszakot már másnak kell feltérképeznie" (340).

Oros László könyve számos személyt és könyvek címlapját ábrázoló szöveg közti képet tartalmaz. A könyv végén a ma élő Endreffyek családfáját találhatjuk, s az utolsó 22 oldalon további gazdag képmellékletet. A könyvet szeretettel és határozottan ajánljuk mintául azoknak, akik akár családtörténet, akár gyülekezettörténet írására vállalkoznak. Ugyanakkor elolvasásra ajánljuk mindenkinek, akiket érdekel a múlt, hiszen – amint a könyv példája mutatja – egy gyülekezetnek és egy családnak az életében – mint cseppben a tenger – benne van egyházunk és népünk története. S persze benne van a történelem Ura is, aki egyházáért harcoló Gusztáv Adolf svéd király éneke szerint *(Ne csüggedj el, kicsiny sereg…* [*Evangélikus énekeskönyv* 260]) nem ejti porba drágán megváltott népét, hanem vészben és viharban megvédi gyermekeit és szent igéjét! Erről az Istenről tanúskodik Felsőszeli és az Endreffy család története.

A könyvismertetést író nyugdíjas lelkész végül kénytelen elárulni érintettségét Felsőszelivel kapcsolatban. Húszéves dél-baranyai szolgálata alatt számos, Szeliből áttelepített gyülekezeti taggal találkozott. A magyarbóly–siklósi gyülekezetben 6-7 család élt, míg a mohács–magyarbóly–siklósiban már ennek négyszerese, Baán és Kontár, Bedecs és Szombath, Pónya és Szabó vezetéknevű családok, családtagokkal hetven-nyolcvanan. Tapasztalta szomorúságukat, tudott padlásokon őrzött üres ládákról, sőt ki sem csomagoltakról is, hiszen ahogyan mondták: előbb-utóbb vissza fogunk menni! Az áttelepítettek nagy többsége már a sírba vitte keserűségét. Az áttelepítés – az ún. lakosságcsere – hetvenedik évfordulóján, hála Istennek ma már természetessé lett az erről szóló tárgyilagos emlékezés. Az eseményre viszont nemcsak a leszármazottak emlékeznek, de emlékezik a felsőszeli szlovák–magyar lakosság, itthon pedig közel negyven gyülekezet, melyeket Nagy Béla népi költő az említett csikóstőttősi találkozón elhangzott versében felsorolt (269–270). Ám minden emlékezőnek tudnia kell: nincs külön magyar és külön szlovák történelem, és nincs külön magyar és szlovák egyháztörténelem sem. Közös a történelmünk, közös egyházaink történelme is. A történelem Ura pedig a teremtő és a mindenható Úr! S ha a történelem forgószele felkap családokat, szétsodor fél gyülekezetet, Istenünk az új lakóhelyen is ura marad övéinek. Ura és Atyja, aki letörli könnyeiket, s az új környezetben új feladatokkal bízza meg őket. Az egyház, a Krisztus teste is egyetlen, s nem osztható. Az evangéliumot pedig Megváltónk megbízása szerint hirdetjük magyarul is, szlovákul is – az Endreffyek mindkét nyelven prédikáltak, s még németül is! –, azoknak pedig, akik az evangéliumot meghallják, egymás mellé térdelve, egymásnak kezet adva kell hálát adniuk Krisztusnak, „aki a két nemzetséget [a zsidót és a pogányt; a magyart és a szlovákot] eggyé tette, és az ő testében lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést […], hogy békességet szerezve, a kettőt egy új emberré teremtse önmagában." (Ef 2,14–15) Így van, így legyen! Ámen.

Summary

The final issue of this year begins with the sermon from **Róbert Pátkai** in which he talks about the joy of Christmas: *the newborn Jesus is he who died for us and defeated death, and resurrected*. It is good to hear this around Christmas when the world around us only looks upon Jesus as the storybook figure who brings presents.

Our series of Studies opens with a work from **János Ittzés**. He looks at the *justification of the civil control* in theological questions. In his arguments he brings what the Bible teaches about the general priesthood and the pastoral office and comes to a final conclusion based on these.

We continue the Study of **Gergely Isó**, in which he focuses on the church activities in 1957 centered around the person of Lajos Ordass. The article is a further commemoration to 60 years ago.

Emese Mezei writes about the time of the Reformation from an art historical point of view. She shows the theological aspects of the respect for and use of pictures. She also looks at the sarcastic drawings the Papists and the Lutherans used against each other in their debates and arguments.

We bring two book reviews also. Unconventionally **János Ittzés** writes about a book which came out many years ago, but which he did not have the possibility then to review. Its topic is up to date now too: he looks at the *Leuenberg Concord* from different theological and church points of view.

The other book is reviewed by **Pál Zászkaliczky Sen..** The book depicts *the life of the congregation in Felsőszel* and the three generations of *Endreffy* pastors who played an important role in the life of the congregation. Through the church and family history the whole era also comes to life in which they lived their lives.

We wish our Readers blessed reading. We hope our periodical will contribute to the depth of Christmas!

Zusammenfassung

Unsere letzte Nummer dieses Jahres fängt mit der Predigt von **Róbert Pátkai** an, in der der Prediger die Freudenbotschaft von Weihnachten sprechen lässt: der geborene Jesus ist derselbe, der für uns gestorben ist, der den Tod besiegt hat und der auferstanden ist. Es ist gut, dass wir es zu Weihnachten hören, während die Welt um uns herum Jesus nur als ein Geschenk bringendes, märchenhaftes Wesen betrachtet.

Die Reihe unserer Studien fängt mit der Arbeit von **János Ittzés** an. Er untersucht die Daseinsberechtigung der Zivilkontrolle in theologischen Fragen. In seiner Argumentation stellt er die Lehre der Heiligen Schrift in den Themen des Priestertums aller Gläubigen und des Amtes eines Pfarrers vor, und anhand dieser zieht er seine Schlussfolgerungen, die unsere Leser aus diesem Artikel kennen lernen können.

Wir setzen dann die Studie von **Gergely Isó** fort, in der er die kirchlichen Ereignisse des Jahres 1957 wachruft, in den Mittelpunkt wird die Person von Lajos Ordass gestellt. Mit diesem Artikel erinnern wir uns an die Geschehnisse vor 60 Jahren.

Emese Mezei schreibt über die Zeit der Reformation aus kunsthistorischem Aspekt. Sie stellt die theologischen Standpunkte über die Verehrung und Benutzung der Bilder und über die Karikaturen vor, die die Papisten und die Lutheraner in den Diskussionen gegeneinander benutzt haben.

Wir bringen auch zwei Buchrezensionen. **János Ittzés** macht ausnahmsweise ein Buch bekannt, das vor vielen Jahren veröffentlicht wurde, aber damals war es keine Möglichkeit, es vorzustellen. Sein Thema ist aber auch heute noch aktuell: Die Verfasser der Abhandlungen untersuchen die Leuenberger Konkordie aus verschiedenen theologischen und kirchlichen Aspekten.

Über das andere Buch schreibt **Pál Zászkaliczky d. Ä.** In dem Buch geht es um die Geschichte der Gemeinde in Felsőszeli und es stellt das Leben der drei Generationen der Pfarrfamilie *Endreffy* vor, die eine sehr wichtige Rolle in dem Leben der Gemeinde gespielt haben. Durch die Kirchengemeinde- und Familiengeschichte zeichnet sich auch die Zeit ab, in der sie gelebt haben.

Wir wünschen unseren Lesern gesegnetes Lesen. Wir hoffen, dass auch unsere Studien Ihr Weihnachtsfest bereichern.

E számunk szerzői

Isó Gergely történész, doktorandusz – Veszprém
Ittzés János ny. püspök – Győr
Pátkai Róbert ny. püspök – London
Mezei Emese művészettörténész, doktorandusz – Kurityán
Id. Zászkaliczky Pál ny. lelkész – Fót

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rőzse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittzés J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében	1100,-

A **keresztyén igazság** előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.
Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.
Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Ez évi utolsó számunk **Pátkai Róbert** igehirdetésével indul, melyben az igehirdető karácsony örömhírét szólaltatja meg: *a megszületett Jézus az, aki meghalt értünk és legyőzte a halált, feltámadt*. Jó ezt hallanunk karácsonykor, amikor a körülöttünk levő világ Jézust csak ajándékot hozó mesebeli lénynek tekinti.

Tanulmányaink sorát **Ittzés János** munkája indítja. A *civil kontroll létjogosultságát* vizsgálja teológiai kérdésekben. Érvelésében bemutatja a Szentírás tanítását az egyetemes papság és a lelkészi hivatal témakörében és ez alapján hozza meg végső következtetéseit, melyeket Olvasóink e cikk elolvasása során ismerhetnek meg.

Folytatjuk **Isó Gergely** tanulmányát, melyben az *1957-es egyházi eseményeket* idézi fel Ordass Lajos személyének középpontba állításával. E cikkel továbbra is a 60 évvel ezelőtt történtekre emlékezünk.

Mezei Emese a reformáció koráról ír művészettörténeti szempontból. Bemutatja a képek tiszteletével és használatával kapcsolatos teológiai álláspontokat és azokat a gúnyrajzokat, melyeket a pápisták és a lutheránusok egymás ellen használtak vitáikban.

Két könyvismertetést is közlünk. **Ittzés János** rendhagyó módon egy olyan könyvet ismertet, amely sok évvel ezelőtt jelent meg, de akkor nem volt lehetőség a bemutatására. Témája azonban ma is aktuális: a *Leuenbergi Konkordiát vizsgálja* különböző teológiai, egyházi szempontból.

A másik könyvről **id. Zászkaliczky Pál** ír. A könyv *Felsőszeli gyülekezetének történetét* és a gyülekezet életében jelentős szerepet játszó *Endreffy lelkészek* három nemzedékének életét mutatja be. A gyülekezet- és családtörténeten keresztül kirajzolódik az a kor is, amelyben éltek.

Áldott olvasást kívánunk Olvasóinknak. Reméljük, hogy tanulmányaink is gazdagítják karácsonyi ünnepüket.